

LATVIJAS UNIVERSITĀTE  
HUMANITĀRO ZINĀTŅU FAKULTĀTE  
LATVISTIKAS UN BALTISTIKAS NODAĻA  
LATVIEŠU LITERATŪRAS VĒSTURES UN TEORIJAS KATEDRA

**PILSĒTAS TĒLS 19. GADSIMTA 2. PUSES LATVIEŠU DZEJĀ**

BAKALaura DARBS

Autore: **Undīne Kalniņa**

Stud. apl. uk15008

Darba vadītāja:

profesore Dr. philol. Māra Grudule

RĪGA 2018

## ANOTĀCIJA

Bakalaura darba "Pilsētas tēls 19. gadsimta 2. puses latviešu dzejā" mērķis ir izpētīt pilsētas tēlu 19. gs. 2. puses latviešu dzejā. Darbā veiktais pētījums atklāj pilsētas tēla raksturīgās iezīmes 19. gs. mūsdienu Latvijas teritorijas pilsētās.

Darba teorētiskajā daļā sniegts kultūrvēsturisks ieskats 19. gadsimta pilsētā, teorētisks ieskats pilsētas tēla raksturošanā, literatūrvēsturisks ieskats latviešu dzejas urbānajos motīvos 19. gs. 2. pusē un pilsētas semiotikas teorētisks raksturojums. Pētījuma praktiskajā daļā tiek raksturots pilsētas tēls 19. gs. 2. puses latviešu dzejā, kas kalpo gan kā lasītāja informants, gan kā dzejnieka emociju projekcija.

Pētījumā ir analizēti desmit 19. gadsimta 2. puses latviešu dzejnieku dzejoļu krājumi, kuros iekļauti analizētie 12 dzejojumi, kur parādās urbānais motīvs.

**Atslēgvārdi:** pilsēta, latviešu dzeja, 19. gs. latviešu literatūra, urbānā semiotika.

## ANNOTATION

The goal of the Bachelor thesis on "The image of city in Latvian poetry of the second half of 19th century" is to explore the image of the city in the second half of the 19th century in Latvian poetry. The work carried out reveals the features of the city's image in the 19th century in the cities of now modern-day Latvia.

The theoretical part of the work provides a cultural-historical insight into the city of the 19th century, a theoretical insight into the characterization of a city's image, a literary and historical insight into the Latvian poetry themes of the 19th century theoretical description of urban semiotics. The practical part of the research describes the image of the city in second half of the 19th century in Latvian poetry, which serves as both a reader's informant and a projection of the poet's emotions.

The study analyses ten of the second half of the 19th century Latvian poetry stocks, which includes the 12 poems in which the urban motif appears.

**Key words:** a city, Latvian poetry, Latvian literature of 19th century, urban semiotics.

## SATURS

IEVADS .....	4
1. PILSĒTA: KONTEKSTI .....	7
1.1. Kurzemes un Vidzemes urbānā vide 19. gadsimtā: kultūrvēsturisks ieskats .....	7
1.2. Pilsētas tēls: teorētisks ieskats .....	10
1.3. Urbānais motīvs latviešu dzejā 19. gadsimta 2. pusē: literatūrvēsturisks ieskats	13
2. PILSĒTAS SEMIOTIKA.....	16
3. PILSĒTAS TĒLA ANALĪZE 19. GADSIMTA 2. PUSES LATVIEŠU DZEJĀ .....	23
3.1. Pilsēta kā lasītāja informants .....	23
3.2. Pilsēta kā dzejnieka emociju projekcija .....	42
SECINĀJUMI.....	46
AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS .....	47

## IEVADS

Mūsdienu cilvēku dzīve, darbs, atpūta, galvenokārt koncentrējas pilsētās, kur viegli pieejami visi nepieciešamie pakalpojumi, izklaižu vietas u.c. piedāvājumi. Pilsētas fenomens sevī ietver gandrīz absolūti visu, ko cilvēks var vēlēties, sākot no kultūru daudzveidības, izglītības iespējām, augstajām tehnoloģijām, dažādiem transporta pakalpojumiem, debesskrāpjiem un beidzot ar dabas krāšņumu, kalniem, pilīm, upēm utt. Salīdzinoši mazā teritorijā iespējams atrast jebko ikkatras vajadzības apmierināšanai, pilsēta ir visu iespēju koncentrētība. Tomēr līdz šodien pazīstamajam pilsētas izskatam un iespējām ir bijis ilgs laika posms, kas ne vien pilsētai, bet visai pasaulei nesis daudz jaunu atklājumu un veicinājis vispārēju attīstību.

19. gs. otrās puses viena no raksturīgākajām iezīmēm visā pasaulē ir pieaugošā urbanizācija. Šis process attiecināms arī uz Latvijas teritoriju. Tāpēc darba autorei ir šķitis saistoši izpētīt, vai un kā šī tendence atspoguļojas latviešu tā laika dzejā, kāda ir pilsētas tēla nozīme un kādas zīmes uz to norāda.

Literatūrā urbānisms parādās līdz ar pilsētas nozīmes palielināšanos. Lai gan Latvijas teritorijā urbanizācijas process notiek lēnāk nekā lielākajā daļā Eiropas, arī latviešu literatūrā 19. gadsimta otrā pusē arvien vairāk lauku ainavas nomaina pilsētas skati un svarīgs sāk kļūt arī pilsētnieciskās dzīves attēlojums. Tomēr latviešu dzejā par urbānisma motīviem parasti runā laikā no 20. gadsimta sākuma, kur tie lasāmi V. Eglīša, L. Laicena un A. Švābes dzejā. Kā mākslinieciski spilgtākie urbānisti 20. gs. dzejā tiek atzīti A. Čaks un E. Ādamsons. Taču dzejas vārdnīcas autore Janīna Kursīte minējusi, ka jau 19. gs. latviešu dzejā urbānisma aizsākums redzams jau 1865. gadā E. Dinsberga un M. Reinberga darbā “Rīga jeb ziņģe par Rīgu un viņas dzīvi”, kur abi dzejnieki pievērsušies Rīgas apdziedāšanai. (Kursīte 2002: 424) Pie šāda atzinuma nonākusi arī darba autore, kas savā semestra darbā “Pilsētas telpa Ernesta Dinsberga, Mārča Reinberga darbā “Rīga jeb ziņģe par Rīgu un viņas dzīvi”” analizējusi tieši šo ziņģi.

Šī bakalaura darba tēmas “Pilsētas tēls 19. gs. 2. puses latviešu dzejā” izvēli ietekmējuši vairāki faktori – vēlme turpināt semestra darbā iesākto tēmu, kā arī interese gan par senāku laiku latviešu literatūru, gan pilsētu un tās attīstības ceļu.

Bakalaura darbā iepriekš pētītā tēma tika paplašināta, vēloties iegūt kopskatu par visu latviešu dzeju 19. gs. otrajā pusē un pilsētas parādīšanos tajā un nozīmi šajā laika posmā.

Lai atrastu bakalaura darba materiālu – dzeju, kurā atklājas kāds pilsētas tēls, izvēlēta pieeja to darīt sistemātiski 19. gs. otrās puses izdotajos dzejas krājumos. Tam par pamatu izmantots “Latviešu dzejoļu krājumu rādītājs” (sastādītāja Helēna Akatova, 2010), kur visi latviešu valodā iznākušie dzejas krājumi sakārtoti vai nu pēc autoriem, vai hronoloģiskā secībā.

Lielākā daļa no aplūkoto dzejoļu krājumu tekstiem pirmvariantā publicēti vecajā ortogrāfijā, bet šajā darbā tiks atveidoti atbilstoši mūsdienu ortogrāfijai, lai atvieglotu tekstu uztveri.

Līdz šim pilsēta kā parādība un pilsētas semiotika dzejā pētīta modernajā un jaunākajā literatūrā, bet rakstus vai pētījumus par 19. gs. urbāno literatūru ir grūti atrast.

Literatūra kopumā sevī ietver vairākas laikmeta liecības un dažos gadījumos var kalpot par dokumentālu liecību tā laika parādībām, kas, iespējams, mūsdienās vairs tiešā veidā nav sastopamas, tāpēc ir svarīgi pētīt arī senāku, tas ir, šajā gadījumā 19. gs. literatūru un iedziļināties procesos un faktoros, kas veicinājuši un ietekmējuši tieši tādas literatūras rašanos un attīstību.

**Darba mērķis:** izpētīt pilsētas tēlu 19. gs. 2. puses latviešu dzejā.

Lai sasniegtu šo mērķi, izvirzīti šādi **darba uzdevumi:**

- 1) iepazīties ar 19. gs. 2. pusē izdotajiem latviešu dzejas krājumiem un atlasīt tos, kuros pieminēti konkrēti pilsētu nosaukumi;
- 2) apzināt vēsturisko situāciju 19. gs. pilsētā;
- 3) apgūt pilsētas semiotikas teoriju;
- 4) analizēt latviešu 19. gs. dzeju pilsētas tēla aspektā.

**Darbā izmantotās pētniecības metodes:**

- a) kultūrvēsturiskā;
- b) semiotiskā.

**Teorētiskais pamatojums:** lai iepazītos ar 19. gs. 2. pusē izdotajiem dzejas krājumiem latviešu valodā, darbā izmantots Helēnas Akatovas sastādītais un 2010. gadā izdotais “Latviešu dzejoļu krājumu rādītājs”, lai apzinātu vēsturisko situāciju 19. gs. mūsdienu Latvijas teritorijas pilsētās, izmantota vēsturnieces Austras Mieriņas vēsturiskā apcere par 19. gs. pilsētu un vēsturnieka Arveda Švābes vēstures grāmata, pievēršoties pilsētai un urbanizācijai 19. gs., tiek izmantotas konkrētu pilsētu vēstures grāmatas. Semiotikas teorijas izklāsts balstīts Latvijas Kultūras Akadēmijas profesores Dainas Tetters pētījumā par pilsētas semiotiku un telpu un amerikāņu urbānista Marka Gotdienera (*Gottdiener*, 1943) un grieķu pilsētplānošanas profesora Aleksandra Faidona Lagopola (*Lagopoulos*, 1939) veidotā grāmatā par urbāno semiotiku, kā arī citu semiotiķu pētījumos.

Pilsētas tēls 19. gs. otrās puses latviešu dzejā pētīts, izmantojot semiotisko metodi, kas ļauj atklāt pilsētā un pašā dzejas tekstā “iekodētās” zīmes un to dažādo traktējumu. Tā kā pilsēta ir viena no kultūras sistēmas sastāvdaļām, to nevar “atraut” no laikmeta un vēsturiskās situācijas, tieši attiecīgajam laikmetam šādā gadījumā ir jāpievērš uzmanība, tādēļ pētījumā

izmantota arī kultūrvēsturiskā metode, kas, mijoties ar semiotisko metodi, ļauj spriest, kādu tēlu radījuši autori (reālu/iedomātu u.tml.) un ko ar to gribējuši pateikt.

Dzejoļu krājumu analizēšana sāka no 1860. gada, šo gadu izvēloties tādēļ, ka tajā gadā M. Reinbergs pirmo reizi publicēja ziņģi par Rīgu laikrakstā "Mājas Viesis", tas bija pirmais ievērojamais pilsētas apdziedāšanas mēģinājums, ko vēlāk papildināja E. Dinsbergs. Dzejoļu krājumi izskatīti līdz 1899. gadam, lai iekļautos 19. gs. 2. puses robežās. Šajā darbā analizēti 10 dzejoļu krājumi (iekļauti 12 dzejoļi), kuros ne vien pieminēta kāda no tolaik oficiāli atzītajām tagadējām Latvijas pilsētām, bet kuros arī rodams izvērsts pilsētas apraksts vai stāstījums par tajā notiekošo, jo tikai un tieši no tādiem aprakstiem iespējams saprast un aprakstīt tur atklāto pilsētas tēlu.

**Darba struktūra:** darbs sastāv no trīs nodaļām, piecām apakšnodaļām, secinājumiem un izmantoto avotu un literatūras saraksta.

# 1. PILSĒTA: KONTEKSTI

## 1.1. Kurzemes un Vidzemes urbānā vide 19. gadsimtā: kultūrvēsturisks ieskats

Pilsēta kopš 19. gadsimta līdz mūsdienām ir daudz mainījusies un attīstījusies, tāpēc, lai saprastu, ko tajā laikā sev apkārt varēja redzēt dzejnieki un pārējie pilsētnieki, kāda bija dzīve tā laika pilsētā, tiks sniegts ieskats 19. gs. pilsētā, vairāk koncentrējoties uz 19. gs. otro pusi.

19. gadsimtā mūsdienu Latvijas teritorijā bija 20 pilsētas. Šis skaits bija saglabājies jau no 18. gs., jo 19. gs. krievu valdība nepiešķīra jaunas pilsētas tiesības nevienai Latvijas apdzīvotai vietai. Šīs divdesmit pilsētas bija Aizpute, Bauska, Cēsis, Daugavpils, Grobiņa, Jaunjelgava, Jelgava, Jēkabpils, Kuldīga, Liepāja, Limbaži, Ludza, Piltene, Rēzekne, Rīga, Sloka, Tukums, Valka, Valmiera un Ventspils. (Švābe 1958: 243)

Lai gan oficiāli 19. gs. jaunas pilsētas netika apstiprinātas, 1892. gadā ierobežotas pilsētas tiesības ieguva Ilūkste un Talsi. (Mieriņa 2000: 130)

Pilsētu pārvalde 19. gadsimtā līdz pat 80. gadiem kopumā saglabāja gandrīz nemainīgu viduslaikos izveidoto iekārtu. To augstākā pārvalde aizvien bija rāte jeb maģistrāts.

19. gs. mūsdienu Latvijas teritorija administratīvi bija iekļauta trijās guberņās – Vidzemes, kurā bija arī pieci Igaunijas apriņķi, Kurzemes un Vitebskas guberņā. Tikai divas no pilsētām bija guberņas pilsētas – Rīga un Jelgava.

Apriņķu administratīvās iestādes bija izvietotas galvenokārt pilsētās. Tolaik Latvijas teritorija bija sadalīta 17 apriņķos. Vidzemē bija četri – Rīgas, Cēsu, Valkas un Valmieras apriņķis, Latgalē trīs – Daugavpils, Ludzas un Rēzeknes apriņķis, bet Kurzemē – desmit apriņķi. Kurzemes apriņķi teritoriāli un nomināli sakrita ar pilskunga tiesas novadiem.

19. gadsimta gaitā pilsētu, īpaši lielo, tēls pamazām vizuāli pārveidojās. Gadsimta pirmajā pusē tām galvenokārt bija raksturīga mazstāvu koka apbūve. Šajā apbūvē parasti dominēja vismaz viens baznīcas tornis. Kurzemes pilsētās, piemēram, vēl četrdesmito gadu vidū piederēja 2454 koka un tikai 292 mūra ēkas. Taču baznīcas pārsvarā bija būvētas no mūra. Dati rāda, ka Kurzemes guberņā bija 127 mūra, kā arī 44 koka baznīcas, Vidzemes guberņā – 148 mūra un 45 koka baznīcas. (Mieriņa 2000: 147)

Tomēr jāatzīmē, ka ne visas pilsētā esošās ēkas bija dzīvojamās ēkas, jo pilsētā bija arī stalli, kūtis, šķūņi un vēl citas saimniecības ēkas, kas bija nepieciešamas, jo daļa pilsētnieku arī pilsētā turpināja nodarboties ar lauksaimniecību. Tā kā tolaik zirgi bija galvenais transporta līdzeklis, tādēļ arī viņiem vajadzēja daudzus stallus.

Līdz ar pārmaiņām saimnieciskajā dzīvē 19. gs. otrajā pusē pilsētā radās daudz tādu ēku, kādas agrāk nepazina – fabrikas un rūpnīcas, jauni tirdzniecības nami, bankas, administratīvās un sabiedriskās ēkas, dzelzceļa stacijas, mācību un kultūrizglītības iestādes.

Pārmaiņas bija novērojamas arī dzīvojamo ēku celtniecībā – pilsētā tika radītas daudzstāvu ēkas un sekciju īres nami, un greznas savrupmājas, bet piepilsētās – vasarnīcas, atpūtas un izpriecu vietas.

Rīgā, Liepājā, Daugavpilī, Ventspilī un Jelgavā – piecās ievērojamākajās Latvijas pilsētās – koncentrējās pilsētu iedzīvotāju lielākā daļa, kā arī tās bija nozīmīgas tirdzniecības un rūpniecības pilsētas. 19. gs. beigās Rīgā ražoja 75% no visas Latvijas rūpniecības produkcijas, Liepājā – 66% no Kurzemes apgrozījuma un Daugavpilī – 40% no Latgales rūpniecības kopprodukcijas. Liepāja, Ventspils un Rīga attīstījās arī kā ostas pilsētas. (Mieriņa 2000: 148) Rīgas un Liepājas ostas ir apdziedājuši arī autores analizēto dzejas darbu autori.

Pilsētu attīstība veicināja pašu pilsētu robežu izplešanos, jaunu teritoriju apgūšanu un intensīvāku jau esošo apbūves laukumu izmantošanu. Tas visspilgtāk redzams Rīgas attīstībā. Pēc nocietinājuma likvidēšanas apbūvei bija pieejama jauna, plaša teritorija. Šai vietai bija vairāki apbūves noteikumi, kuri bija jāievēro, piemēram, lai mājas mazāk ciestu no uguns postījumiem, Rīgas centrā atļāva celt tikai mūra mājas. Tika reglamentēti arī dažādi izmantojamie būvmateriāli, konstrukcijas, ēku pieļaujamais augstums u.tml. Tāpēc no 19. gs. otrās puses Rīgas centrs un bulvāru rajons ieguva tādu vizuālo noformējumu, kas vēl aizvien ar nelielām izmaiņām nosaka Rīgas tēlu arī mūsdienās.

Arī citās pilsētās dome centās regulēt celtniecību ar īpašiem noteikumiem. Tajos bija norādīts minimālais un maksimālais ēku augstums, ēku izvietojuma līnija, sienu biezums, būvmateriāli. Piemēram, Liepājā mūra ēkas bija noteikts būvēt Vecliepājā gar abiem kanāla krastiem, Ventspilī – divās ielās, Jelgavā – astoņās ielās un vienā laukumā. Cēsīs jau no 1880. gada visas jaunbūves bija jāceļ tikai no ugunsdrošiem būvmateriāliem, tāpat arī Kuldīgā. (Mieriņa 2000: 150)

Neskatoties uz to, koka ēkas visu gadsimtu saglabāja noteicošo stāvokli to skaita ziņā. Tas bija novērojams arī Rīgā, kur no 450 jaunuzceltajām ēkām 1889. gadā 338 bija koka un tikai 113 mūra ēkas. (Mieriņa 2000: 150)

Tomēr 19. gs. otrajā pusē radikāla pārbūve skāra arī daudzus vecos koka namus. Vienstāva dzīvojamajām koka mājām nereti piebūvēja otro stāvu vai izbūvēja dzīvošanai jumta stāvu, ierīkoja lielākus logus, nomainīja fasāžu apdares, tas ēkām piešķīra laikmetīgāku izskatu.

Svarīgas problēmas atrisinājums 19. gs. pilsētā bija ūdensapgādes un kanalizācijas izbūve. Pirmie ūdensvadi gan pilsētās izraisīja nepatīkamas sekas – biežus epidēmiju uzliesmojumus. Gadsimta beigās Latvijas pilsētās bija izveidotas 180 komunālās akas, tomēr

arī ne visās pilsētās, jo Daugavpilī, Jelgavā un Valkā to nebija. Līdz 20. gs. sākumam kanalizācijas izbūvi bija sākušas astoņas pilsētas – Rīga, Jelgava, Kuldīga, Liepāja, Cēsis, Valmiera, Tukums un Ventspils. (Mieriņa 2000: 152) Dzejā 19. gs. par šo jaunumu stāstījis vienīgi E. Dinsbergs darbā “Rīga jeb ziņģe par Rīgu un viņas dzīvi”.

19. gs. 2. pusē notika arī strauja ielu apgaismojuma attīstība. Pēc sešdesmitajiem gadiem līdzās spirta-gāzes un eļļas lukturim ierīkoja petrolejas laternas. Līdz gadsimta beigām petrolejas laternas bija gandrīz visās Latvijas pilsētās, bet gāzes apgaismojumu varēja izmantot tikai Rīgā un Liepājā, kur atradās gāzes fabrikas.

Jau 80. gados pilsētās parādījās jauns apgaismojuma veids – elektrība. Vispirms to ievilka Rīgā atsevišķos uzņēmumos, kā arī dzelzceļa stacijā. (Mieriņa 2000: 153)

19. gs. liela nozīme tika piešķirta ielu nostiprināšanai, tas ir, bruģēšanai. Vispirms tika labiekārtotas galvenās ielas, svarīgākie pievedceļi uz rūpnīcām un noliktavām utt., kā arī galvenie ceļi, kas šķērsoja pilsētas. (Mieriņa 2000: 153)

Krievijas eksportā 19. gs. nozīmīga loma bija Baltijas jūras ostām. 1844. gadā Rīga ieņēma otro vietu tūlīt pēc Pēterburgas ārējā tirdzniecībā. (Švābe 1958: 249)

Ostu dēļ Baltija, sākot ar 1890. gadiem, kļuva cieši saistīta ar saimniecisko attīstību, it īpaši ar industrializāciju. No 1860. līdz 1900. gadam strādnieku skaits Vidzemē palielinājās par 320 procentiem. Viens no pieauguma faktoriem bija urbanizācija. Latvijā 1863. gadā pilsētās dzīvoja 14,8 procenti, 1897. gadā jau 29,4 procenti iedzīvotāju, kamēr Krievijā tajā pašā gadā tie bija vien 12,6 procenti. (Švābe 1958: 543)

Iedzīvotāju pieaugums pilsētā galvenokārt saistāms ar 1863. gadā jaunizdoto pasu likumu, kas laukos dzīvojošajiem cilvēkiem piešķīra plašākas iespējas pārvietoties, kā arī pārcelties uz dzīvi pilsētās. (Bīlmanis 1932: 645)

Tomēr līdz 1866. gadam darbu pilsētā bija grūti atrast, jo vācu amatnieku cunftes noteica visu jauno darbnīcu un amatniecības pasākumu atvēršanu. Tās savus darbiniekus pilnībā kontrolēja un lika pakļauties noteiktām tradīcijām, bet 1866. gadā tika atceltas cunftes privilēģijas, tāpēc amatniecībai pavērās plašākas un brīvākas iespējas attīstīties. Līdz ar to strauji uzplauka tirdzniecība, jo īpaši Rīgā. (Bīlmanis 1932: 645)

Kurzemē un Zemgalē 1857. gadā (pēc toreizējās krievu statistikas datiem) bija 661 rūpniecības uzņēmums – pilsētās 77, laukos 584 uzņēmumi. Turpretim Vidzemē 1860. gadā bija 1548 uzņēmumi – 62 fabrikas un 1486 rūpnīcas. (Švābe 1958: 253)

Dzelzceļu izbūve ietekmēja pilsētu iedzīvotāju skaitu gan pozitīvi, gan negatīvi. Tajās pilsētās, uz kurām vai gar kurām veda dzelzceļš, iedzīvotāju skaits palielinājās, piemēram, Liepājā, Kuldīgā, Bauskā, bet bija vērojams arī pretējs process – iedzīvotāju skaits samazinājās Jēkabpilī un Aizputē. (Švābe 1958: 261) Dzelzceļa pozitīvais devums redzams dzejoļos par

Liepāju, kur pieminēta jaunā dzelzceļa līnija, kā arī Cēsīs, kas kopš stacijas izveides izpletās. Protams, nenoliedzamu ieguvumu dzelzceļu attīstībā deva Rīga, kura pārsvarā arī bija viens no galvenajiem dzelzceļa līnijas galapunktiem.

Lai arī Latvijas dzelzceļu garums laikā no 1860. līdz 1900. gadam pieauga no 175 līdz 977 km, tas, salīdzinot ar pārējo Eiropu, bija ar retāku sliežu izvietojumu noteiktā teritorijas platībā. (Švābe 1958: 543–544)

Rīga bija lielākā Baltijas pilsēta un arī nozīmīgākais saimnieciskās rosības centrs. Pēc valņu nojaukšanas un cietokšņa grāvju aizbēršanas (1857.–1863. g.) Rīga kļuva par plašiem “Krievijas vārtiem uz Eiropu”. 1860. gados izsludināja gan pilnīgu tirdzniecības, gan arī rūpniecības brīvību.

Baltijas pilsētās iedzīvotāju skaits no 1863. līdz 1897. gadam bija palielinājies par 193 procentiem, bet laukos tikai par 11 procentiem. (Švābe 1958: 544)

Urbanizācija Latvijas teritorijā visspilgtāk izpaudās tieši Rīgas augšanā. 1867. gadā Rīga ar 102 000 iedzīvotājiem ieguva lielpilsētas statusu, pēc 30 gadiem iedzīvotāju skaits bija jau pieaudzis līdz 282 000. Puse no visiem Latvijas pilsētniekiem dzīvoja Rīgā, bet to radīja laucinieku ieceļošanas rezultāts, jo 1880./1900. gadu periodā no Rīgas iedzīvotāju pieauguma ieceļotāju daļa bija 82%. (Švābe 1958: 545) Šo lielo pieaugumu sekmēja jau iepriekš pieminētā dzelzceļu līniju izbūve, jo ātra un ērta nokļūšana Rīgā beidzot bija iespējama arī tālu dzīvojošajiem cilvēkiem, piemēram, no Daugavpils, Valkas, Jelgavas.

Līdz ar iedzīvotāju skaita pieaugumu mainījās arī tautību samērs. Ja 19. gs. sākumā procentuāli lielākais pilsētnieku skaits bija vācieši, tad 19. gs. beigās latvieši bija vairāk. Tomēr latviešu pilsētnieki toreiz bija ļoti mazturīgi. (Švābe 1958: 545) Analizētajā dzejā vienīgi Rīgas tēlā parādās vairāku tautību pārstāvji, citur netiek uzsvērta šī atšķirība.

Lai arī 19. gadsimtā Latvijas teritorijā salīdzinājumā ar mūsdienu 77 Latvijas pilsētām bija tikai 20 pilsētas, to loma sabiedrības dzīvē arvien vairāk pieauga. Par to liecina vairāki dati gan par urbanizāciju, gan industrializācijas pieaugumu, gan lielajām ostām, kas parasti arī atradās pilsētās un kur bija nepieciešams liels darbinieku skaits. Šie visi pilsētās notiekošie procesi rosina arī dzejniekus pievērsties pilsētas apdzejošanai un pilsētas dzīves atainošanai.

## **1.2. Pilsētas tēls: teorētisks ieskats**

Tā kā bakalaura darba tēma ir pilsētas tēls, šajā apakšnodaļā tiks sniegts vispusīgs ieskats dažādās idejās par to, kas tiek saprasts ar pilsētas tēlu un kas to veido.

Jēdziens “tēls” dzejas vārdnīcā tiek skaidrots kā “iekšējās realitātes” iemītnieks, kas atdzīvojas literatūrā un mākslā, pārvēršoties varoņos, personāžos, dabas stūrīšos, kas vienlaikus

var būt noskatīti “ārējā realitātē”, gan arī radušies “tur kaut kur” [..]”. (Kursīte 2002: 409) Literatūras tēli var veidoties gan no veselā saprāta loģikas (naturālisma, reālisma virzienā), gan no mītiskās loģikas (simbolismā, romantismā, sirreālismā). (Kursīte 2002: 409) Tātad arī pilsētas tēlu iespējams attēlot dažādi – gan kā reālu, gan kā iedomu, gan kā asociatīvu tēlu.

Pilsētas tēlu veido divi dažādi slāņi – materiālais, kas sevī ietver ēkas, parkus, ielas u.c., kā arī otrs slānis, ko veido pilsētas iedzīvotāji, viņu ieradumi un darbības. Pirmais slānis ir statisks un veido pilsētas formu, kurā dzīvo otrs tās slānis – pilsētnieki –, kas rada dažādus notikumus pilsētas vidē un gan šie notikumi, gan paši pilsētnieki attiecībā pret statisko pilsētas formu ir dinamiski.

Pilsētas tēla veidošanā vienmēr nozīmīga vieta bijusi sakrālajām celtnēm. Dievnami ne tikai palīdzējuši rast saikni ar Dievu, bet tie arī veido nozīmīgus akcentus pilsētas telpā. Bieži vien tie kļūst par pilsētu vēsturisko centru vai ietekmē atsevišķa rajona apbūvi. Sakrālā arhitektūra var atspoguļot konkrēta novada kultūras savdabības raksturīgās iezīmes, piemēram, Latgalē, kur vairums iedzīvotāju ir katoļi, dievnami ir veidoti atšķirīgās formās, piemēram, no Rīgā redzamajiem pārsvarā luterāņu dievnamiem.

Amerikāņu pilsētplānotājs Kevins Linčs (*Lynch*, 1918–1984) savā grāmatā “Pilsētas tēls” (*The Image of The City*, 1960) aprakstījis, ka parasti pilsētas veido objekti, kuru elementus var iedalīt piecās grupās: ceļi, robežas, rajoni jeb apkaimes, mezgli un orientieri. (Lynch 1960: 46)

K. Linčs bija viens no pirmajiem zinātniekiem, kas mēģināja aprakstīt pilsētas “gramatiku”, izmantojot mentālās kartes koncepciju. Šāda tipoloģija bija piemērojama jebkurai pilsētai jeb šie elementi atrodami jebkurā pilsētā, un šī viņa teorija tika turpmākos gados atzīta par pareizu.

Tālāk tiks sniegts īss ieskats K. Linča teorijā.

Ceļi ir vieta, pa kurieni parasti pārvietojas pilsētas novērotājs. Tās var būt ielas, gājēju ietves, kanāli, dzelzceļi. Daudziem cilvēkiem šie elementi pilsētas tēlā ir dominējošie. Cilvēki, pārvietojoties pa šiem ceļiem, vēro pilsētu, un šie ceļi sakārto un saista pārējos apkārtējās vides elementus. Tas novērojams arī tālāk analizētajos dzejoļos.

Robežas ir lineāri elementi, ko novērotājs neizmanto vai neuzskata par ceļiem. Tās ir robežas starp divām elementu fāzēm – krastmalās, sienās, dzelzceļa pagriezienos u.c. Tās var būt, piemēram, iedomātas līnijas, kuras saista un apvieno divus rajonus. Daudziem cilvēkiem šie robežu elementi, lai gan, iespējams, nav tik dominējoši kā ceļi, ir svarīgas pilsētas organizatoriskās iezīmes.

Rajoni ir vidēji lielas pilsētas daļas, kuras ir veidotas kā divu dimensiju apjoms. Rajonos novērotājs apziņas veidā iekļūst “iekšpusē”, un tie parasti ir atpazīstami kopīga identificējoša rakstura dēļ. Lielākā daļa cilvēku strukturē katru pilsētu rajonos ar atsevišķām atšķirībām

atkarībā no tā, vai konkrētajam novērotājam ceļi vai arī rajoni ir dominējošās pilsētas daļas. Tas var būt gan atkarīgs ne tikai no indivīda, bet arī no konkrētās pilsētas.

Mezgli ir punkti, stratēģiskas vietas pilsētā, kuros var nonākt novērotājs un kuros savienojas intensīvi satiksmes ceļi. Tie var būt krustojumi, vietas, kur nebrauc transports, ceļu pārejas vai saplūšanas vietas, maiņas punkti, kur notiek pāreja no vienas konstrukcijas uz citu. Vai arī mezgls var būt vienkāršs punkts, kas iegūst nozīmību, jo tiek koncentrētā veidā izmantots, piemēram, kāds ielas stūris vai slēgts laukums. Daži no šiem mezgliem ir rajona centrs, kas iemieso un izstaro to ietekmi, kura tam piemīt. To var saukt arī par pilsētas kodolu. Tāpat mezgla jēdziens ir saistīts ar ceļa un rajona jēdzienu. Daži mezglu punkti ir atrodamī gan drīz jebkurā pilsētas tēlā, un dažos gadījumos tie var būt arī tās dominējošās sastāvdaļas.

Orientieri ir vēl viens pilsētas atskaites punkts, taču novērotājs ar tiem ir ārēji, nevis iekšēji saistīts. Tie parasti ir vienkārši definējami fiziski objekti, tādi kā ēkas, zīmes, veikali vai kalni. Daži orientieri ir tālu, parasti tos var redzēt no daudziem leņķiem un attālumiem un tiek izmantoti kā radiālas norādes. Tie var būt pilsētas iekšienē vai tādā attālumā, ka praktiskos nolūkos simbolizē nemainīgu virzienu. Tādi ir atsevišķi torņi, zelta kupoli, lieli kalni. Citi orientieri galvenokārt ir lokāli un ir zināmi noteiktiem cilvēkiem un noteiktās vietās. Tās ir neskaitāmas zīmes, veikalu fasādes, koki, durvju rokturi un citas pilsētas iezīmes, kas galvenokārt piepilda novērotāja pilsētas tēlu. Bieži, pārvietojoties pa pilsētu, šīs zīmes kļūst arvien pazīstamākas un top par konkrētās pilsētas identitāti.

Aprakstītais fiziskais pilsētas tēls reizēm var mainīties atkarība no skatpunkta. Tādā veidā automaģistrāle var būt ceļš autovadītājam, bet robeža gājējam. Vai arī centrālais laukums var kļūt par vietu, kura vairs nav tik ievērojama, jo pilsētas iedzīvotājs kādu mezgla punktu sāk uzskatīt par nozīmīgāku. Šīm kategorijām parasti piemīt stabilitāte tikai katra individuālā novērotāja skatījumā.

Visi iepriekš aprakstītie elementi nav izolēti cits no cita, bet gan cieši saistīti un pat savā starpā pārklājas. Un tas, kādas sastāvdaļas dominē pilsētas tēlā katram tās vērotājam, ir atkarīgs no tā, cik labi novērotājs pazīst konkrēto pilsētu un kāda ir pati pilsētas uzbūve un vide. (Lynch 1960: 47–49)

Pilsētplānotāja Sāra Al-Hāge (*Al-Hage*) līdzīgi kā K. Linčs atzīst, ka pilsētas telpa ir veidota no ceļiem, iežogojumiem, rajoniem, krustojumiem un atskaites punktiem. Tāpat viņa secinājusi, ka pilsētas telpā ir marķēti (zīmes) un nemarkēti (vietas, sajūtas) elementi. (Al-Hage 2016)

Viņa pilsētu uzskata par valodu, kas ar mums runā ar savām īpašām radītajām formām, un mēs (pilsētā esošie) atbildam ar to, kur mēs esam, kur dzīvojam, kur ceļojam un kur skatāmies. (Al-Hage 2016)

Pilsēta ir raksts. Tas, kurš pārvietojas pa pilsētu, ir sava veida lasītājs, kurš saskaņā ar saviem pienākumiem un darbībām lasa pilsētas fragmentus, lai pieredzētu tos. Lasītājs var likt mainīties visam dzejolim, izvēloties citu ielu. (Al-Hage 2016)

Tomēr daži pilsētas pētnieki, to starpā arī amerikāņu urbānists Marks Gotdieners (*Gottdiener*, 1943) un grieķu pilsētplānošanas profesors Aleksandrs Faidons Lagopols (*Lagopoulos*, 1939) uzskata, ka K. Linčs nav ņēmis vērā tādus psiholoģiskos datus kā vietas eksistenciālo vērtību, emocionalitāti un motivāciju. Viņi atzīst, ka pilsētas telpa nav teksts, bet gan “pseudoteksts”. Tāpēc vien ar šādu pieeju pilsētas tēlu un zīmju nozīmes tajā nevar analizēt, jo tas neaptver visas pilsētā esošās sfēras un zīmju sistēmas.

Slovēnijas Tehniskās universitātes Bratislavā docents Matejs Jašo (*Jaššo*, 1979) uzskata, ka pilsētai piemīt personība. Šādu teoriju viņš aizguvis un tālāk izstrādājis no amerikāņu rakstnieka Ričarda Pauela (*Powell*, 1908–1999) romāna “Filadelfietis” (*The Philadelphian*, 1957) atzinumiem, kur Pauels salīdzināja pilsētu ar cilvēka personību. Pilsētas “personība” veidojas ne tikai no sarežģītiem sociāli-vēsturiskiem procesiem, bet tās veidošanos ietekmē arī valdības un varas pārstāvju lēmumi. Nav tādas pilsētas, kuras “personību” iespējams raksturot pilnībā, varētu teikt, ka tas pat nav iespējams, jo pārmaiņas pilsētā mēdz notikt ļoti ātri. (Jaššo 2012: 3)

Pilsētas tēlam ir unikāla fizionomija, kas ir veidota no simboliem, orientieriem, akcentiem un citiem vizuālās komunikācijas elementiem. (Jaššo 2012: 3)

M. Jašo atzīst, ka pilsētas valoda stāsta ne tikai par pašu pilsētu, bet arī par tās iedzīvotājiem. Tās valoda var būt triviāla, universāla vai unikāla. M. Jašo arī uzskata, ka pilsētai piemīt temperaments, kas ir ietverts pilsētas atmosfērā vai “garā”. Pilsētas atmosfēru var analizēt ne tikai no emocionālās nokrāsas viedokļa, bet arī attiecībā un tās mainīguma laikā un telpā (no rīta/vakarā, ziemā/vasarā, centrā/priekšpilsētā). (Jaššo 2012: 3) Pilsētas tēlu skatīt kā personību, kurai piemīt gan sava sejas izteiksme, gan temperaments, ir pieeja, kuru var analizēt arī dzejas tekstos atainotajās pilsētās. Šādu pieeju galvenokārt varētu izmantot, pētot pilsētas asociatīvo tēlu.

### **1.3. Urbānais motīvs latviešu dzejā 19. gadsimta 2. pusē: literatūrvēsturisks ieskats**

Helēnas Akotavas sastādītajā grāmatā “Latviešu dzejoļu krājumu rādītājs” iekļauta daļa – dzejoļu krājumu hronoloģiskais rādītājs –, kas tiek izmantota šajā pētījumā. Krājumu aplūkots periods ir no 1860. līdz 1899. gadam, šāda laika posma izvēli pamatojot ar to, ka šajā gadā M. Reinbergs pirmo reizi publicēja ziņģi par Rīgu laikrakstā “Mājas Viesis”. Tas bija pirmais ievērojams pilsētas apdziedāšanas mēģinājums, ko vēlāk papildināja E. Dinsbergs un

izdeva atsevišķā grāmatā ar nosaukumu “Rīga jeb ziņģe par Rīgu un viņas dzīvi” 1865. gadā. Tātad no 1860. līdz 1899. gadam izdoti 237 dzejoļu krājumi, šajā skaitā neieskaitot atkārtotos izdevumus. No tiem pilsētas motīvs atrasts 10 krājumos. Šo periodu pārstāv tādi lieli dzejnieki kā Auseklis, Andrejs Pumpurs, sāk dzejot Aspazija, tomēr autoru lokā, kuri apraksta pilsētu, viņu nav.

Pilsētas motīvam pievērsušies 10 dzejnieki, no kuriem četri ir arī pedagogi. Tas, ka vairums no šiem dzejniekiem nodarbojas arī ar pedagoģijas darbu norāda uz vēl aizvien dzīvo tautas apgaismības ideju, kura ievijas arī dzejas rindās. Ar dzejas palīdzību iespējams skaidrot un aprakstīt jaunas lietas, parādības, atklāt jaunu pasaules redzējumu.

Šajos desmit dzejoļu krājumos atrasti 12 dzejoļi/dziedājumi. Par pilsētu dzejojuši Austriņš (īst. v. Pēteris Liepiņš, 1856–1903), Kārlis Cilinskis (1845–?), J. Dannbergis, Ernests Dinsbergs (1816–1902) un Mārcis Reinbergs (1826–1861), Eduards Kalniņš, Jēkabs Lautenbahs (1847–1928), Ernests Ferdinands Šēnbergs (*Schönberg*, 1825–1894), Edvards Treimanis–Zvārgulis (1866–1950), Jānis Treiters un Teodors Zeiferts (1865 – 1929). Par dzejniekiem J. Dannbergi, Eduardu Kalniņu un Jāni Treiteru trūkst sīkāku biogrāfisku ziņu.

No 12 dzejoļiem trīs dzejoļu autors ir skolotājs un literāts E. F. Šēnbergs. Darba autore uzskata, ka tas saistāms ar viņa pedagoģisko darbību, vēlmi izglītot lasītāju. Divi no dzejoļiem ir rakstīti par Liepāju, tas izskaidrojams ar to, ka Šēnbergs dzimis Bunkas pagastā. (Briedis 1992: 319) Šis pagasts atrodas Liepājas austrumu pusē, tāpēc ir skaidrs, ka nenoliedzami Šēnbergs bijis saistīts ar Liepāju, tā bija tuvākā pilsēta un nozīmīgs, moderns centrs.

Pārējiem dzejniekiem katram ir pa vienam dzejas darbam, kas veltīts pilsētai, tomēr šo darbu apjomus nevar salīdzināt. E. Dinsberga un M. Reinberga kopīgajai ziņģei “Rīga jeb ziņģe par Rīgu un viņas dzīvi” ir 1350 rindas, Treitera dzejolim “Valmiera” – 344 rindas, Cilinska dzejojumam “Tagadējā Rīga ar savām latviešu biedrībām” – 308 rindas, Zeiferta dzejolim “Vārpu vainags: Rīgas Latviešu biedrībai uz 25-gadu pastāvēšanas svētkiem 10. novembra d. 1893. g.” – 146 rindas, Austriņa dzejolim “Žīds par to ne graša nedod” – 60 rindas, Kalniņa dzejolim “Rīgas osta” – 49 rindas, Treimaņa dzejolī “Cēsis” – 44 rindas, Šēnberga dzejolim “Liepājas dzelzes ceļš” – 40 rindas, Šēnberga dzejolim “Vēlēšanās” – 36 rindas, Dannbergā dzejolim “Vainagi” – 36 rindas, Šēnberga dzejolim “Bauskas pils” – 28 rindas un Lautenbaha dzejolim “Tautai – tēvijai” ir 20 rindas.

No šī rindu skaita redzams, ka visplašāk pilsētu apdzejojuši Dinsbergs ar Reinbergu, kas, pēc darba autores domām, ir skaidrojams ar to, ka abi šie dzejnieki bija cieši saistīti ar Rīgu, tur kādu laiku dzīvodami un strādādami, kā arī viņi iesaistījās tautiskajā kustībā. Vēl samērā garš dzejojums ir Treiteram par Valmieru un Cilinskim par Rīgu un tās biedrībām. Diemžēl par Treiteru zināms tikai tas, ka viņš bijis valmierietis, kas izskaidro vēlmi dzejot par savu pilsētu.

Savukārt Cilinskis jau savā dziedājumā par Rīgu ir atsaucies uz Dinsbergu un jau pieminēto ziņģi, kas liecina par Dinsberga ietekmi. Iespējams, Cilinskis, izglītots cilvēks būdams, vēlējās turpināt Dinsberga iesākto darbu, parādot vēl citas nozīmīgas vietas pilsētā. Cilinskis koncentrējies uz biedrību aprakstu, kas izskaidrojums ar viņa paša aktīvu līdzdalību vairākās no tām.

Analizēto dzejnieku vidū lielākoties ir perifērie dzejnieki bez īpašām dotībām, par ko liecina vienmuļa forma – ziņģes (četrindes, kārtīgi atskaņotas), sentimentālisma motīvi. Šie dzejnieki joprojām pilda tautas apgaismības tradīcijā redzamo informanta / izglītojoša instrumenta funkciju, kā arī dzejas darbos redzamas atskaņas no tautiskā atmodas laika – tiek izmantoti folkloras elementi, apdziedāti Dziesmu svētki, biedrības, kas veicina pašapziņas un kultūras / izglītības līmeņa celšanos.

## 2. PILSĒTAS SEMIOTIKA

Pilsētu var analizēt un pētīt dažādos aspektos. Viens no tādiem ir semiotikas metode, ar kuras palīdzību dzejas rindās ietvertās dažādās zīmes un zīmju sistēmas iespējams atkodēt un skaidrot to nozīmi, tāpēc ir svarīgi uzzināt par pašu pilsētas semiotiku vairāk.

Dzirdot vārdu “pilsēta”, mums katram acu priekšā veidojas sava sapratne par to, bet, kad mēģinām definēt, kas ir pilsēta, iestājas apjukums. Pēc Latvijas Kultūras akadēmijas profesores Dainas Teters domām, šo apjukumu jeb sarežģītību izraisa galvenokārt dažādu pilsētas uztveres un skatījumu līmeņu iespējamība, pat savstarpēja to pārklāšanās. Tā veidojas pilsētas daudzējādība. (Teters 2004: 91)

Visbiežāk domas par pilsētu ikdienā saistās ar dzīvošanu, eksistēšanu, strādāšanu pilsētvidē vai kādā konkrētā tās vietā ar noteiktu lietu un priekšmetu salikumu un to lietojumu kārtību, kas viss kopā veido pieradinātu skatījumu uz šo vidi. (Teters 2004: 91)

D. Teters atzinusi, ka semiotikā pilsētu galvenokārt analizē trīs veidos: kā telpu / laiku, kā valodu, kā tekstu. (Teters 2004: 100) Semiotiķis un Tartu–Maskavas skolas līderis Jurijs Lotmans (*Лотман, 1922–1993*) rakstā “Pēterburgas simbolika un pilsētas semiotikas problemātika” (“Символика Петербурга и проблемы семиотики города”) norāda, ka pilsētas semiotiku var iedalīt divās daļās: pilsēta kā telpa un pilsēta kā vārds. (Лотман 1984: 30) Abi autori atzīst, ka pilsētu ar semiotikas palīdzību var skatīt gan kā telpu, gan kā tekstu, jo teksts sevī ietver ne tikai valodu, bet arī vārdus.

Teksts ir sava veida konstrukcija, ko kāds radījis, lai nodotu lasītājam savus priekšstatus par kādu priekšmetisko jomu. J. Lotmans šo konstrukciju sauc par “jēģenerējošo mehānismu”, kuram piemīt trīs galvenās funkcijas: kreatīvā (jebkura sistēma ir arī jaunu ziņojumu ģenerators), komunikatīvā (teksts ir kā ārējais veidols tam ziņojumam, ko ir ieinteresēts saņemt lasītājs) un atmiņas funkcija (teksts ir ne tikai jaunu jēģu ģenerators, bet arī kultūras atmiņas kondensators). (Agejevs 2005: 70, 71) Pilsētas vidē var redzēt dažādu veidu tekstus, piemēram, komunikatīvos uz veikalu skatlogiem, kur gan ir informācija par darba laiku, gan, piemēram, par atļaidēm. Tāpat dažādi uzraksti, grafiti uz ēku sienām veido pilsētas tēlu un palīdz atcerēties, piemēram, konkrētu ielu. Tomēr šādas verbālās zīmes lielākoties saistāmas ar 20. un 21. gadsimta pilsētu, bet ne ar šajā darbā pētīto laika posmu – 19. gs.

Profesors Vladimirs Agejevs aprakstījis, ka ziņojuma nodošanas procesā teksts ir starpnieks starp diviem komunikatoriem. Pirmais komunikators, izmantojot zīmju sistēmas līdzekļus, kodē ziņojumu, kas parāda viņa priekšstatu par kādu parādību vai priekšmetu. Bet pirms tā ir bijusi ideja, parādības mentālais modelis. Līdz ar to teksts ir kā pirmā komunikatora mentālā modeļa attēls. Otrs komunikators, saņēmis tekstu, to atkodē, veidojot savu mentālo

modeli apspriežamajai parādībai. (Agejevs 2005: 71) Tātad tas, ko lasītājs izlasa un saprot, ir atkarīgs no katra individualitātes, sapratnes un pieredzes.

Arī Ričards Foks (*Fauque*) aprakstījis, ka var būt dažādi pilsētas lasījuma veidi, tātad analizējot to kā tekstu. Viņš devis piemērus dažādiem gājējiem, piemēram, nostalgiskais, nelaimīgais mīlētājs, iemīlējies gājējs utt. un skaidro, ka katram no viņiem pilsētas teksts būs kas cits, ka atšķirsies to uztvere, tas ir, lasījums. Tāpat viņš min dažādā pilsētas tēla uztveres no motociklista un gājēja viedokļa, jo vizuālie un skaņas tēli katram no tiem parādās atšķirīgos ātrumos. (Fauque 1986: 145) Tāpēc svarīgi pievērst uzmanību, no kāda skatpunkta dzejnieks rakstījis dzeju, jo tas var ietekmēt zīmju uztveri.

D. Teters min: “Ikdienas dzīves stereotipā atkārtotās piespiež iegaumēt un lietot priekšmetus un lietas vai zīmes šai vidē kā vienmēr relatīvi vienādi atkārtotus, (..) regulāri atkārtota vienādība darbībā un rīcībā rada arī vienādoti atvieglotu uztveri.” (Teters 2004: 91) Priekšmeti, ko bieži lietojam neapzināti, cilvēka zemapziņā ir saistīti ar šo lietu daudznozīmību. Kā piemēru Teters min durvis, ar kurām asociatīvi saistītas vairākas papildnozīmes, piemēram, svešas durvis atvērt nedrīkst, uz kantoru, banku durvīm ir papildteksti: “slēgts”, “atvērts”, darba laiki u.tml. Arī citi apkārtējie daudznozīmīgie priekšmeti ziņo, ko un kā lietot un vai lietot utt. Vides pašsaprotamība veicina gandrīz automātisku pilsētas telpas organizēšanos, ko katru dienu no jauna uztver tās iedzīvotāji, kā arī saprot iebraucēji.

Otrs veids tiecas pilsētu skatīt kopumā, tomēr arī šo kopumu veido ar fragmentāro skatījumu. Tas veidojas “pilsētu vai pilsētas fenomenu tematizējot kādas zinātnes objekta veidolā, piemēram, pilsēta var tapt gan par arhitektonisku, gan vēsturisku vai pilsētplānošanas objektu u.tml.” (Teters 2004: 92) Šādā skatījuma veidā pilsēta vairs nav pašsaprotama, tā tiek skaidrota un saprasta noteiktā aspektā. Piemēram, iepriekš minētais K. Linča izstrādātais pilsētas tēla modelis atklāj pilsētu kā pilsētplānošanas un arhitektūras objektu.

Tomēr šie abi veidi neaptver visu pilsētas daudzējādību un tās nozīmes, tie neatklāj pilsētas kopīgo fenomenu.

Visaptverošs skatījums, kā to skaidro D. Teters, ir aplūkot pilsētu kā verbālu un neverbālu zīmju un pilsētā sakārtotu tādu pašu zīmju daudzveidību, tas ir, skatīt pilsētu caur semiotikas prizmu.

Vladimirs Agejevs semiotikā zīmi plašākā nozīmē izprot kā materiālu objektu, kuram noteiktos apstākļos atbilst kaut kāda “nozīme”, kas var būt jebkas. (Agejevs 2005: 43) Līdzīgs skatījums uz zīmi parādās arī citu zinātnieku pētījumos par urbāno semiotiku.

Šī zīme var apzīmēt vai aizstāt veselu objektu vai parādību grupu. Tādēļ ieviests jēdziens *zīmes apjoms* – jo vairāk konkrētu reālo objektu attēlo dotā zīme, jo lielāks ir tās apjoms. Zīmes apzīmēto objektu kopumu sauc par tās *denotātu*. Tas ir vārda leksiskās nozīmes pamats.

Principā semiotikā denotāts ir zīmes pamatnozīme, bet termins *konotācija* ir valodas vienības jēdzieniskā satura uzslāņojums. Konotatīvajā nozīmē parādās denotatīvajā nozīmē neiekļaujamo semantisko elementu kopums. (Skujiņa 2007: 189)

Vēl viena svarīga zīmes īpašība ir tās spēja cilvēkā izraisīt priekšstatu par zīmes apzīmētā objekta vai parādības raksturu. Šo ziņu kopumu par apzīmējamo objektu un tā saistību ar citiem objektiem sauc par zīmes *konceptu*. (Agejevs 2005: 43)

Pilsēta un tās elementi ir laikā mainīgi, tie maina vai nu veidolu, vai atrašanās vietu, kā arī katrs no šiem elementiem ir atkarīgs no citiem, katram pašam par sevi nav nozīmes. Nozīme veidojas tikai attieksmē citam pret citu: māja attieksmē pret ielu, ielas pret mājām utt. Pārmaiņas pilsētā notiek kopumā – “pilsētas signifikantu sistēma ir vēsturiski mainīgs lielums, un tās attīstības virzieni un tendences ir izsekojami un abstrahējami”. (Teters 2004: 95)

Marks Gotdīners un Aleksandrs Lagopolos grāmatas “Pilsēta un zīme: ievads urbānajā semiotikā” (*The City and the Sign: An Introduction to Urban Semiotics*, 1986) ievadā arī secinājuši, ka, lai gan pastāv pamatvienošānās jautājumos par zīmju pasauli, ir svarīgas atšķirības daudzu semiotiķu skatījumos un var pat teikt, ka veidojas atsevišķas domāšanas, tas ir, semiotikas skolas un pieejas. (Gottdiener, Lagopoulos 1986: 3)

Semiotiskam pilsētas skatījumam ir nesena vēsture. Semiotikas teorijai, terminoloģijas un iekšējās loģikas izstrādei pievērsās amerikāņu skola, bet tikai vēlāk teorētiski pievērsa uzmanību kultūrfenomeniem, arī pilsētai franču, itāļu un Tartu semiotikas skolās.

Par Tartu–Maskavas semiotikas skolu stāsta Boriss Uspenskis (*Успенский*, 1937) rakstā “Par Tartu–Maskavas semiotikas skolas ģenēzes problēmu”. Šī skola apvieno divu pilsētu – Maskavas un Tartu – pārstāvjus, taču iesaistīti ir arī zinātnieki no citām pilsētām. Skola sevī apvieno divas tradīcijas – Maskavas lingvistisko un Ļeņingradas literatūrzinātnisko –, kas savstarpēji viena otru bagātina. (Uspenskis 1993: 5, 7)

Maskavas grupu saistīja interese par struktūrlingvistiku, kuras dabisks un loģisks turpinājums ir semiotika. Pirmo maskaviešu periodu (1960. gadi) var raksturot kā ceļu meklējumus, kam bija apzināta saistība ar lingvistiku, kas iespaidoja arī terminoloģiju. Jaunu semiotisku pētījumu meklējumos izveidojās pastāvīga interese par filoloģijas robežjomām. Tādējādi semiotika it kā kļuva par zinātņi, kas vieno dažādas humanitāro zinātņu jomas. Šajos meklējumos pamazām arī izveidojās Tartu–Maskavas skolas kopējā tēma, kas ir kultūras semiotika. Uspenskis domā, ka tas arī bija iemesls, kāpēc Tartu–Maskavas skola nodalījās no citām semiotikas skolām.

Vārdu “kultūra” plašā semiotiskā nozīmē saprot kā starp cilvēku un pasauli nostādāmu attiecību sistēmu, kas no vienas puses nosaka cilvēka uzvedību, bet no otras – nosaka to, kā viņš veido pasaules modeli.

Tartu–Maskavas semiotikas skolas attīstības gaitā izveidojās pats izpētes objekts. Sākotnējā interese par apraksta valodas (metavalodas) problēmām – *kā* aprakstīt objektus, pārauga interesē par pašu semiotiskās izpētes objektu – nevis *kā* aprakstīt, bet gan *ko* aprakstīt. Šī izpēte vienmēr ir saistīta ar konkrētu kultūras tekstu analīzi, kam ir interpretācijas raksturs. Šīs skolas vēl viena specifiska pētījumu iezīme ir tā, ka tur gandrīz nemaz netiek apskatīta abstrakta semiotiskās analīzes metodoloģija.

No 1964. līdz 1989. gadam Tartu–Maskavas skola izdod periodisku rakstu krājumu, kas veltīts dažādiem semiotiskiem aspektiem – “Sēmeiōtikē” jeb Труды по знаковым системам (*Zīmju sistēmas procesi*). Šī krājuma 18. numurs (1984) – “Pilsētas un pilsētkultūras semiotika. Pēterburga”, kā arī 19. numurs (1986) – “Telpas semiotika un semiotikas telpa” (Šuvajevs 1993: 177, 178) veltīts darba pētāmajai tēmai.

D. Teters min, ka pilsētas semiotikai nav savas, tā sauktās “jumta zinātnes” – nav pilsētoloģijas, kas nozīmē, ka neeksistē arī tās apraksta valoda. Tas savukārt traucē kompleksai un visaptverošai analīzei. (Teters 2004: 93)

Par daļu no pilsētas semiotikas apraksta valodas kļuvušas lingvistika un ģeometrija, no kurām aizgūti vairāki apzīmējumi, piemēram, “pilsētas valoda”, “līnija” u.tml.

Laika gaitā “semiotikā sāka dominēt aksiomātiskais pieņēmums par pilsētu kā pamatā neverbālu apzīmētāju ( kaut pilsētā ir arī verbālas struktūras, kā izkārtnes, uzraksti u.c.) jeb signifikantu sistēmu”. (Teters 2004: 94)

Par pilsētu kā telpu plašu rakstu veikusi profesore Daina Teters. Viņa raksta: “Pilsēta kā reāla telpa, kas ietver citas reālās un vienlaikus arī tikai iespējamās telpas, veidojusies kā pasaulē iespējamo telpas variantu universāls modelis.” (Teters 2004: 100)

Līdz 19. un 20. gs. mijai pilsētas mainīgās un maināmās telpas fiksējumi bija virspusīgi telpas formas ikonizēšanas mēģinājumi. Tas parādās veidotajos pilsētas plānos, kurus jebkuras notikušās izmaiņas padara novecojušus. Tomēr ne jau plāni “māca” pilsētu, bet pati pilsēta, tās telpas vai telpiskās situācijas, kas virzītas uz cilvēka uztveri un piedāvā izvēli tiešai rīcībai.

Pilsētai attīstoties, tās telpa kļūst sarežģītāka un nesaprotamāka, tādēļ telpas zīmes sāk papildināt vai tām pievienojas citas semiotiskās sistēmas un to zīmes.

Dažāda senuma zīmes pilsētā parasti paliek savstarpēji tulkojamas un citās zīmju sistēmās verbāli lasāmas, piemēram, izkārtne klišēra veidā varētu būt lasāma: šeit ir beķereja. Tomēr šāda izkārtne var būt arī maldinoša, jo var norādīt uz tuvumā esošu antikvariātu, kādu kafejnīcu vai vēl uz kaut ko pavisam citu. D. Teters skaidro, ka “vizuālā paskaidrojošā zīme, ja to nepapildina valodisks izteikums, īstenībā nav ne patiesa, ne aplama”. (Teters 2004: 97)

Pilsētā tiek ieviestas arī jaunas zīmes, kas, piemēram, nosaka jaunu telpas funkcionēšanas kārtību. Tā, piemēram, ielās redzami grafiskie attēli iespaido kustību.

Laikā, kad pilsētas telpā nostabilizējas jaunas zīmju sistēmas un arī vēlāk, telpu arvien mazāk saprot pašu par sevi. Dažas sākotnējās zīmes kļūst saprotamas vairs tikai ar verbāla teksta palīdzību.

Kustība telpā vienmēr orientēta virzienā no centra uz perifēriju, tā ir ievirzīta starp sākuma un gala punktu un pakļauta koptelpai. Pilsētas attīstības vēlākajā posmā valoda pārņem tiesības runāt par centru un perifēriju, jo tie bieži reālajā telpā vairs nav atpazīstami. Piemēram, Rīgas senais centrs ap Rātslaukumu mūsdienās ir samērā tukša un klusa vieta, jo pilsētas centrs ir novirzījies.

Zīmes ir ļoti dažādas (māju, ielu, ceļa, grafiskās zīmes utt.), šo zīmju sistēmas process ir atvērts laikā, un tā tas būs arī nākotnē, ja vien jebkura jaunradītā zīme aptvers visu pilsētas teritoriju, jo pilsētas telpā jāveido noslēgta un tai pakļauta zīmju sistēma. (Teters 2004: 98)

Lai varētu atklāt pilsētas telpas uzbūves īpatnības, tās izpratnes iespējamības jāmeklē telpas veidojumu sākumā.

Priekšstatu par telpu rada vai iegūst cilvēks, kuru veido sākotnējie ierobežojumi. Tam veidojas divas likumsakarīgas sekas. 1. “Visas telpas ir kārtotas attiecībā pret vidu – cilvēku – gan kā laika centru (no viņa), (..) gan kā telpas centru (ap viņu), kurš, radot telpu, to centrē ap sevi.” (Teters 2004: 101)

Divu veidu telpas kārtojums – pret vidu vai telpiski galīgs – cilvēku apdzīvotajā pasaulē ir šāds. Telpas variants pie vai ap kaut ko, to var dēvēt arī par vietas variantu. Šādā variantā cilvēku tuvumā atradās reāli un strukturējoši veidojumi: koks, kalns, upe u.c., kuri gan sadalīja, gan vienoja pasauli. Vietai tādējādi tika piešķirta zināma stabilitāte, tā bija novietota pret atskaites punktu. Piemēram, vietas telpu raksturo: pie Laimas pulksteņa. Tas ļauj šo vietu uztvert kā stabilu un nemaināmu. Telpas variants pie kaut kā parādās arī tālāk analizētajā dzejā, kur bieži pilsēta tiek raksturota saistība ar upi, tas ir, pilsēta pie Daugavas, pie Gaujas u.c.

Kad pilsēta tika definēta un kļuva par ierobežotu telpu, tā ieguva nosaukumu, piemēram, Rīga, Valmiera utt. Tajā brīdī pilsēta pati kļuva par punktu, ap kuru organizējas apkārtējā telpa, iegūstot no sava atskaites punkta atkarīgus nosaukumus, piemēram, Rīgas patrimoniālais apgabals, Vecliepāja, Jaunliepāja u.c. Viduslaiku pilsētas, tai skaitā arī Rīgas, Cēsu, Bauskas, sintagmātiskā telpa tiek definēta ar iežogojuma palīdzību (mūris bija pilsētas robeža). Nodalīta telpa veido atšķirīgi organizētas semiotiskās struktūras: iekštelpu un ārtelpu. Katru no šīm telpām veido tās pretstats, bet robeža pieder abām. (Teters 2004: 105, 106) Kad šo pilsētu iežogojums jeb cietoksnis tika nojaukts, pazuda reālās iekštelpu un ārtelpu robežas.

Pilsētas iekštelpas veidojumā tiek izmantots vietu princips. Elementu iekštelpas veidojas vai nu kā telpas ap centru, vai telpas pie kāda centra, vai arī kā vietu savienotājs, piem., ielas.

D. Teters min, ka katra telpiska vienība, pirmkārt, tiek apzīmēta divējādi: a) ar to fiksē ģeometriskās sistēmās, b) tā iegūst nosaukumu, vārdu. Otrkārt, telpiska vienība automātiski raksturo attiecsmes pret citu telpu: a) jo sevis noteiktība ir iespējama tikai attiecībā pret citu, b) nodalījums no telpas dod iespēju raksturot pašas semiotisko individualitāti.

M. Gotdīners un A. Lagopolos atzinuši, ka urbānajā semiotikā materiāli objekti ir nozīmju transporta līdzekļi, tādējādi simboliska darbība vienmēr ietver kādu fizisku objektu, kā arī sociālu diskursu par to. Urbānajā semiotikā šie objekti ir elementi no urbānās telpas, piemēram, ielas, laukumi, ēkas un fasādes. Un tikai tad, ja semiotisko analīzi vēlas paplašināt, var iekļaut analīzē rakstveida plānošanas tekstus, dizaineru plānus, pilsētu lietotāju urbānos diskursus, nekustamā īpašuma reklāmas un citus verbālos tekstus jeb zīmes. (Gottdiener, Lagopoulos 1986: 3)

Elīna Vasiļjeva uzskata, ka semiotika nav konkrēta metode, bet metodoloģija, zinātniskās pieejas komplekss, kas apvieno vairākas pieejas. Semiotikā analīze literatūrzinātnē ļauj izpētīt, kā veidots teksts, ko tas nozīmē un pauž, ar kādu elementu palīdzību var saprast, apzināt autora idejas. (Vasiļjeva 2013: 151)

Semiotika ir modernās pasaules skatījuma īpatnība, kas vispirms tiecas redzēt savam laikmetam raksturīgo. Tāpēc, lai izpētītu pilsētas tēlu, nepieciešams ne vien saprast pilsētas semiotikas jēdzienus, bet arī iedziļināties konkrētā laika pilsētas vēsturiskajos apstākļos.

Kā raksta E. Vasiļjeva, “literatūras semiotika ir ieviesta kultūras semiotikas kontekstā – katra zīme literārajā tekstā iekļauj kultūrvēsturiskā konteksta nozīmes”. (Vasiļjeva 2013: 161) Tas nozīmē, ka literāra teksta analīzē iekļauj gan tekstuālo, gan arī kontekstuālo nozīmju skaidrojumu. (Vasiļjeva 2013: 161)

E. Vasiļjeva min, ka, pētot kādu kultūras sistēmas sastāvdaļu, uzmanība jāpievērš arī citiem ar to saistītiem elementiem, piemēram, laikmeta vēsturiskajām īpatnībām, autora individuālajai pieredzei. (Vasiļjeva 2013: 161) Tas tiek darīts arī šajā pētījumā, neaizmirstot aplūkot arī tā laika kultūrvēsturisko situāciju.

E. Vasiļjeva vēl piebilst, ka šāda veida analīzē tekstu var skatīt caur noteikta laikmeta reālījām. Teksta sakritības vai atšķirības ar reālo situāciju ļauj spriest, kādu koncepciju par pasauli rāda autors, ko viņš grib pateikt lasītājam. (Vasiļjeva 2013: 163) Šis E. Vasiļjevas atzinums veiksmīgi attiecināms uz šo pētījumu, jo pētāmā dzeja ir vairāk nekā gadsimtu sena un lai saprastu, kas un kā 19. gs. 2. pusē bijis, nepieciešams aplūkot dažādus vēstures avotus.

Jāatzīmē, ka mākslinieciskajā komunikācijas procesā, kura skaitā ir arī daiļliteratūra, cilvēks iegūst informāciju ne tikai no ziņojuma, bet arī no izteiksmes veida, valodas. J. Lotmans secinājis, ka mākslinieciskajā saskarsmē mākslas valodai, kā arī šajā valodā radītajam tekstam vienmēr ir jā saglabā negaidītība. Piemēram, dzejas valoda pakļaujas attiecīgās valodas

gramatikas likumiem, kā arī dažiem papildnoteikumiem, kā atskaņas, pantmērs, stilistika u. tml. Tādējādi dzejas teksts ir ierobežotāks un nav tik brīvs kā citi daiļliteratūras teksti. Tomēr šis mākslas teksts, lai gan ir apjomā mazāks, aizvien ir informatīvāks nekā tam ekvivalents nemākslas teksts. (Agejevs 2005: 98)

Lai pastiprinātu, piemēram, dzejas tēlainību, tiek izmantoti dažādi mākslinieciskās izteiksmes līdzekļi, kā metafora, epitets, simbols u.c.

Literārajā darbā atšķirībā no mīta un folkloras zīmei nav fiksētas nozīmes. Katrs literārais teksts veido savu pasauli no jauna. (Vasiļjeva 2013: 154)

Šajā pētījumā pilsēta tiek analizēta gan kā telpa, gan kā teksts, jo tas dod visaptverošāku pilsētas tēla skatījumu. Tāpat netiek aizmirsts par laikmetu un kultūrvēsturisko fonu, lai dzejas un zīmju "atkodēšana" būtu veiksmīgāka un pilnīgāka.

### 3. PILSĒTAS TĒLA ANALĪZE 19. GADSIMTA 2. PUSES LATVIEŠU DZEJĀ

#### 3.1. Pilsēta kā lasītāja informants

Lai gan mūsdienās ir grūti iztēloties, kāda bijusi un izskatījusies pilsēta 19. gadsimtā, par to lasītājus informē tā laika latviešu dzeja. Aprakstot pilsētu, lasītājam tiek dots pēc iespējas objektīvāks skats uz pilsētas ainavu vai tās telpu, galvenokārt izceļot konkrētas celtnes un dabas elementus. Šajā informatīvajā aprakstā netiek skartas cilvēku dzīves problēmas, tādējādi pilnībā neatklājot pilsētas tēlu.

Apakšnodaļā atsevišķi izcelti un raksturoti dažādi konkrēti objekti un procesi pilsētas vidē, un to dažāda dzejnieku skatījums.

Pils. Tas parasti ir viens no galvenajiem objektiem pilsētās, kurām ir sena, tas ir, ar viduslaikiem saistīta vēsture. Uz to, ka tas ir viens no centrālajiem pilsētas objektiem, norāda jau pats pilsētas vārds, kas ir saliktenis un ir veidots no diviem vārdiem – "pils" un "sēta". (Karulis 2001: 684) Ap pili veidojās cilvēku apmetnes vietas utt., bet valdnieku un pavalstnieku drošībai ap pili un apmetnēm apbūvēja sētu, lai ienaidnieki tik viegli netiktu iekšā. Tāpēc senās pilsētās raksturīgas pilis vai to drupas un cietoksnis jeb siena vai kāds fragments no tās. Šādas pilsētai raksturīgas pazīmes var novērot arī Latvijas teritorijā esošajās pilsētās. Piemēram, Rīgā, Valmierā, Cēsīs, par ko liecina arī dzejnieku radītais pilsētas tēls.

Jānis Treiters kā vietējais Valmieras autors veltījis savai pilsētai 86 pantu garu dzejoli "Valmiera", kas iekļauts krājumā ar nosaukumu "Dziesma par Valmieru" (1884). Tieši pateicoties šai dziesmai, no Valmieras muzeja vēstures nodaļas vadītājas Ingrīdas Zīriņas raksta zināms, ka J. Treiters ir bijis valmierietis. Viņš savu dziesmu iesāk ar šādām rindām: "Trīs reiz arī karš to mācis, / Caur ko posts tai liels ir nācis. / To mums veci drupi rāda! (..) // Vecas pilis klinšu sienas – / Rāda pagājušas dienas." (Treiters 1884: 3) Kļūst skaidrs, ka senāk pilsētā bijusi pils, bet tagad vien palikušas atmiņas par to.

Valmieras pils celta 1224. gadā un tā kļuva par pirmo Livonijas ordeņa nocietinājumu Gaujas labajā krastā. Pils būvēta militāriem mērķiem un atrodas stratēģiski izdevīgā vietā. Tā vairākas reizes pārbūvēta, paplašināta un nostiprināta. Ziemeļu karā 1702. gadā uzbrukuma laikā tika sagrauta arī pils (līdzīgi tajā laikā notika arī ar citām pilīm). Mūsdienās no Valmieras pils ir saglabājušās aizsargmūra drupas un arheoloģiskajos izrakumos atsegtās ZR korpusa pagrabu sienas. Pilsētas ainavā aizvien iezīmējas bastionu vietas un vaļņu fragmenti. (Vīlistere 2005: 10) Iepazīstoties vairāk ar Valmieras pils vēsturi, kļūst skaidrs, ka Treiters lasītājam

atklājis reālo situāciju pilsētā. Pilsētai ir sena vēsture, par ko liecina pilsdrupas, kas ir svarīga pilsētas tēla sastāvdaļa, jo atgādina par pilsētas pirmsākumiem un sākotnējo centru.

Viduslaiku Valmieru apjoza mūris, kas tika likvidēts 17. gs. pēdējā ceturksnī, tomēr ir saglabājušies zemes nocietinājumi – Zilais bastions, Stārķu ligzda, kā arī Valterkalniņš. Līdzīga situācija ir arī ar Rīgas nocietinājumu, kuru likvidēja 19. gs. vidū, bet daži tā fragmenti un elementi ir iekļauti pilsētas vidē vai tajā ir jūtami un apzināmi. Tāpēc arī tik seniem vēstures lieciniekiem – mūriem – ir nozīme pilsētas tēlā. Tie, tāpat kā vecās pils vai to drupas, atgādina par pilsētu izseno vēsturi un to, kāpēc pilsētu mēs apzīmējam tieši tā.

Arī dzejnieki E. Dinsbergs un M. Reinbergs “Rīga jeb ziņģe par Rīgu un viņas dzīvi” konkrētu vietu un objektu apskatu sākuši ar Rīgas pili: “Pils vispirms jāapskatās, / Kas uz Daugav’s malas platas / Vecos laikos uzbūvēta, / Ķēnišķīgi ieriktēta.” (Dinsbergs, Reinbergs 1975: 14)

Rīgas ordeņa pils celta no 1330.–1354. gadam, bet jau 1484. gadā pils izpostīta, tādēļ tā bija jāceļ no jauna, kas arī darīts no 1495. līdz 1515. gadam, saglabājot tās pamatkonstrukciju. 16. gs. tā kļuva par ģenerālgubernatora rezidenci, kas tāda arī bija ziņģes sarakstīšanas laikā. Arī turpmākajos gados pils piedzīvojusi dažādas pārbūves un piebūves gan pils ārējā, gan iekšējā daļā. Rīgas pils ir būtiska pilsētas panorāmas sastāvdaļa, un tā ir vienīgā no iepriekš vai tālāk šajā pētījumā pieminētajām pilīm, kuras telpas tiek mūsdienās izmantotas ne tikai kā vēsturisks piemineklis.

Šis Rīgas pils pieminējums kā pirmais konkrētais objekts ziņģē vēl pārlicinošāk parāda to, ka pils arī 19. gs. ir ļoti nozīmīgs, ja ne pats nozīmīgākais objekts pilsētā.

Dzejnieks Ernests Ferdinands Šēnbergs veltījis pat īpašu dzejoli Bauskas pilij. Viņš dzejolī “Bauskas pils”, lai raksturotu pils atrašanās vietu, izmantojis D. Teters aprakstīto telpas variantu pie kāda objekta: “Uz akmins klinti upes malā / Stāv Bauskas pils it klusībā”. (Schönberg 1871: 39) Pils tāpat atrodas pie upes. Šāda vietas varianta izmantošana norāda uz šīs vietas stabilitāti un nemainību, ko apliecina arī nākamie dzejoļa panti, kur atklāts, ka nu vairs ir tur palikušas tikai pilsdrupas, bet “Tik upes viļņi viļņo stalti, / Vēl kā priekš gadiem simteņiem”. (Schönberg 1871: 39) Senāk bija pils, bet “Tur tagad drupas vien tik rāda / No vecu laiku paliekiem.” (Schönberg 1871: 39) Tas tāpat kā iepriekš norāda uz senu pilsētas vēsturi.

Bauskas pils celta viduslaiku beigu posmā un Livonijas ordeņa mestra Heidenreihā Finkes fon Overberga valdīšanas laikā (1439–1450). Lai gan pilij galvenokārt bija militāras aizsargbūves funkcija, tā kalpoja arī par administratīvo centru. Pati Bauska kā pilsēta oficiāli tika atzīta vairākus gadus vēlāk pēc pils uzcelšanas – 1609. gadā. Pils drošību sekmēja jau iepriekš pieminētā upe, pat divas, jo pils dienvidu daļā bija Mūsas un Mēmeles upes sateces

vieta. Līdz Lielajam Ziemeļu karam (1700–1721) pils tika vairākkārt paplašināta un uzlabota, bet kara laikā Krievijas cars Pēteris I pavēlēja to iznīcināt, tā pamazām Bauskas pils pārvērtās par drupām. Drupas aizvien var redzēt mūsdienās, jo tās tiek speciāli saglabātas un daļa pils tikusi restaurēta, bet šis process sācies tikai no 20. gs., tādēļ ir skaidrs, kāpēc dzejolī minētas tikai pilsdrupas. Iepriekš rakstīto no vēstures avotiem apstiprina arī šis dzejolis: “Kur cit’reiz bruņinieku bari / Iekš stipriem mūriem dzīvoja, kur torni, zelta saules stari / To krāšņīgi apspīdēja.” Aizsardzības dēļ pilī dzīvoja bruņinieki, kā arī dzejolis rāda, ka pilij bijuši vairāki torni, kas arī ir taisnība. “Tu cit’reiz augsti galvu cēli / Kā lepna māte up’malē, / Un pretiniekiem mūri vēli, / Kas lauzās ietapt Kurzemē.” (Schönberg 1871: 39) Tiek secināts, ka pilij ir bijusi ļoti nozīmīga loma iedzīvotāju drošības nodrošināšanai, tomēr par pašu pili dzejoļa tapšanas laikā liecina vairs tikai palikušās drupas, kas tomēr joprojām atgādina par senajiem laikiem. Bet vienalga, cik ēku vai piļu ir uzbūvētas vai sagrautas, pilsētas tēlā svarīga nozīme ir stabilām vērtībām, kas līdz ar laiku aizvien ir un turpina veidot pilsētas tēlu, kā to šajā gadījumā parāda upe.

Arī dzejnieks E. Treimanis dzejolī “Cēsis” dzejoli iesāk, atrodoties Cēsu pils dārzā. Lai gan pašu pili tiešā veidā viņš nepiemin un neapraksta, tomēr viņš piemin pils dārzu un pils vecos mūrus.

Cēsu mūra pili sāka celt ap 1207. gadu, un tūlīt pēc tās uzcelšanas pils kļuva par Zobenbrāļu ordeņu centru, kā arī no 1237. gada par svarīgu Livonijas ordeņa mestra rezidenci. Pils bija viens no stiprākajiem cietokšņiem Baltijā, tās mūra biezums vietām sasniedza pat 5 metru biezumu, un tā kopējais garums veidoja ap 1 kilometru. Laika gaitā pilij tika piebūvēti torni, līdz visbeidzot tā 16. gs. sākumā bija pabeigta. Pili apjoza akmeņu aizsargmūris, kas līdz mūsdienām ir daļēji saglabāts. Tāpat līdz mūsdienām ir saglabājušies arī Livonijas ordeņa Cēsu mūra pils fragmenti, kas mazāk cieta 1577. gada Krievijas valdnieka Ivana Bargā pils apšaudē. (Grīnvalds 2004: 13) E. Treimanis rakstījis: “Es esmu drūmajos pilsmūros... / Te mācījos vēstures gaitu: / Kas savus brāļus nav mīlējis, / Tam nevaid ar pasauli saitu!” (Treimanis 1896: 44) Šie pils mūri arī viņam liek domāt un atcerēties pagātnei un tās netaisnības.

Tā kā Liepājā vēsturiski pils nav bijusi, tad to aprakstīt nemaz nav bijis iespējams. Tāpēc darba autore secina, ka tajās pilsētās, kuras izveidojušās pateicoties tieši pils esamībai, pils nozīmība ir saglabājusies līdz pat 19. gs., par ko liecina dzejnieku apraksti. Kā arī pēc vēstures datiem secināms, ka visu šo pieminēto pilsētu vēsture aizsākusies jau viduslaikos.

Baznīca. Dzejnieks J. Treiters kā ļoti nozīmīgu ēku pilsētā redz baznīcu, ko sākotnēji apzīmē ar vārdu “pils”: “Bet par piemiņu vēl viena / Pils, kam nav vis viena diena. / Tā rād’ tēvu var’ un spēku / Kādu uzcēlušī ēku.” (Treiters 1884: 4) Tālāk viņš turpina: “Šis ir nams iekš kura svēti / Dieva vārdi jau ir sēti, / Vairāk nekā sešsimts gadus, / Noskatīj’ s daudz ciltis radus.”

(Treiters 1884: 4) Pēc šī baznīcas raksturojuma ir skaidrs, ka dzejoļa autors runā par Valmieras Sv. Sīmaņa baznīcu, kura ir viena no nozīmīgākajām sakrālās arhitektūras pieminekļiem Latvijā un kuras celtniecība sākta 1283. gadā. Baznīcas veidolā, kas nav daudz izmanīts, labi saglabājusies viduslaiku telpiskā struktūra. Tomēr arī šī baznīca cieta tajā pašā uzbrukumā 1702. gadā, kad tika nodedzināta visa Valmieras pilsēta. No sākotnējās baznīcas bija palikuši tikai mūri. (Kalnačs 2005: 27) 18. gs. tikai veikti daudzi atjaunošanas darbi, bet gan 18. gs., gan 19. gs. baznīcas torni vajāja uguns nelaiimes, līdz beidzot tika uzstādīts zibensnovedējs un ar to arī beidzās ugunsgrēki baznīcā.

Baznīcas nozīmību vēl vairāk parāda nākamie dzejnieka panti, kuros viņš uzskaita, cik daudz un svarīgu lietu noris baznīcā – kāzas, kristības, bēres, dievkalpojumi. Mūsdienās daļa cilvēku iepriekš minētās darbības veic vai nu citur, vai neveic vispār, tomēr 19. gs. otrā pusē baznīcai vairumam cilvēku dzīvēs bija neatņemama loma. Interesanti ir tas, ka pēc visu notikumu uzskaitījuma, autors izsaka cerību, ka arī nākotnē cilvēki ies uz baznīcu, bet tad sāk runāt par jaunu dievnamu: “Jaunā vietā stalts tas stādīts / Katram patīkams tiek rādīts, / Apakšā tek upe strauja / Daudziem pazīstama Gauja.” (Treiters 1884: 5) Šķiet, ka sākumā J. Treiters atcerējies baznīcas seno vēsturi, bet, tā kā tā vairakkārt karos un uguns nelaimēs cietusi, var uzskatīt, ka tā nu ir jauna baznīca. Par to vēl liecina fakts, ka viņš baznīcas vietas raksturošanai izmantojis Gauju, kur baznīca arī bijusi un ir aizvien. Viņš ne vien apraksta ārējo, bet dodas baznīcas iekšpusē un apraksta redzēto: “Iekšpuse gan nav tik spoža / Tomēr skatīt diezgan koša / Augstas velves, lieli stabi, / Viss pa godam riktēts labi.” (Treiters 1884: 5) Tālāk dzejnieks piemin baznīcas ērģeles: “Ērģeles var sacīt droši / Būvētas nu spēlē koši.” (Treiters 1884: 5) Treitera pieminētās ērģeles baznīcā tika uzstādītas 1780. gadā, un tās baznīcā bija arī dzejoļa tapšanas laikā.

Gan baznīca, gan pils atrodas tuvu viena otrai, ir skaidrs, ka šīm abām celtnēm ir liela nozīme pilsētas tēla veidošanā un tās kļūst par pilsētas centrālo vietu. Šīs ir vienīgās divas celtnes Valmierā, kas liecina par seno viduslaiku apbūvi.

Dinsberga, Reinberga “Rīga jeb ziņģe par Rīgu un viņas dzīvi” pirmajā nodaļā noslēgumā pieminētas visas Rīgā esošās baznīcas, kuras vispirms tiek dēvētas kā “garās mājas”: “Pēterbaznīcu to lielu / Redz starp Skārņ’ un Zinderielu; / Domes, Jēkaba un Jāņa / Baznīcas no pirmā bāņa – / Gariem torņiem, kuru gali / Gaisā stiepjās tāļi, tāļi; Vēl ir Mārtiņ’ un Ģerdrūtes / Jēzus, Angļu, Reformīrtes / Baznīcas, kur pielūdz dievu.” (Dinsbergs, Reinbergs 1975: 20) Kā arī autori vēl bez nosaukumu saukšanas piemin, ka Rīgā ir arī katoļu un krievu jeb pareizticīgo dievnami. Tāpat dzejnieki piemin arī to, ka pilsētniekiem prāts bieži vien ir saistīts ar dažādiem grēkiem, kas pat svētdienās strādā vai tirgojas, tā vietā, lai ietu uz baznīcu.

Tomēr lielais un atšķirīgais baznīcu skaits Rīgā norāda uz to, ka Rīga patiešām ir liela un plaši apdzīvota pilsēta, kurā dzīvo dažādu ticību pārstāvji un kurā svarīga loma ir arī reliģijai.

Baznīca vai pat vairākas ir katrā pilsētā. Pārsvārā visām luterāņu, līdzīgi arī katoļu baznīcām raksturīgi augsti torņi, kurus var redzēt jau no tālienes, tāpēc tie labi paliek atmiņā un parasti ir viena no svarīgām pilsētas tēla sastāvdaļām.

Torņi. “Tā tad Rīga, jaukā Rīga, / (..) / Bet lai tavi torņi rāda, / Kurp mums ceļi vienreiz iet” (Cilinskis 1884: 11) Torņi, kas pārsvārā ir baznīcu troņi, ir orientieri pilsētā. Tie ir arī objekti, ko, piemēram, nākot pāri pār Daugavu, ierauga vispirms, tādēļ tie bieži kalpo par orientieriem gan pašā pilsētā, gan kā norāde uz apdzīvotu vietu.

Skats no Pārdaugavas puses uz Rīgas vecpilsētu 19. gadsimta otrajā pusē bija samērā līdzīgs mūsdienās vērojama panorāmai, jo tur gan bija Rīgas pils ar saviem torņiem un mūriem, gan pāri citu ēku stāviem stiepās Vecrīgā jau sen būvēto baznīcu torņi.

Dzelzceļš. E. F. Šēnbergs savā dzejas krājumā “Jauna kabatas ziņģu grāmatiņa” (1871) dzejolī “Liepājas dzelzes ceļš” aprakstījis 19. gadsimtam jauno parādību – dzelzceļu. “Dzelzu sliedes cieti saista / Kalnus, leijas, laukus klaista” (Schönberg 1871: 136). Šeit parādās, ka tik tiešām ceļi, tai skaitā dzelzceļš, saista apkārtējās vides elementus, kā tas iepriekš minēts teorijā.

Šēnbergs apraksta pašu vilcienu, to raksturodams: “Uz šīm sliedēm steidzās dikti, / Spurdz un šņāc kā nelabs pikti; / Skrien kā viesuls katru dien’, / Ķēms šis allaž, karsti vien.” (Schönberg 1871: 136) Šis apraksts liecina, ka bijis nepieciešams šo procesa aprakstu izvērst, jo tas bija jaunums, kā arī ne visiem pieejams un tāpēc arī ne visiem zināms. Arī vēl divos citos pantos Šēnbergs turpina iesākto aprakstu, kur min, ka “Tvaiku rati, kas tur skrien, / Tēv’zemei tie kalpo vien” (Schönberg 1871: 137), parādot, ka dzelzceļš nes labumu zemei, jo no tā iegūs valsts ekonomika.

Kā vēsta vēstures ziņas par Liepāju, dzelzceļa līnija Liepāja–Kaišadore (pilsēta Lietuvas vidienē) tika atklāta 1871. gadā (tajā pašā gadā izdots arī šis dzejoļu rājums), bet 1876. gadā to pagarināja caur Minsku uz Romnu (pilsēta Ukrainā). Tādēļ Liepājā sākās straujš tirdzniecības un rūpniecības attīstības posms. (Silakaktiņš 2002: 59) Šīs ziņas liecina, ka Šēnbergs ir rakstījis par aktuālu notikumu, veidojot laikmeta liecības, informējot un iepazīstinot ar tām savus lasītājus. “Rati skrien bez zirgiem aši, / Tā kā ruc it tiešam plaši – / Preces ved’ no Krievijas, / Kuģos liks pie Liepājas.” (Schönberg 1871: 137) Joprojām skaidrojot kā notiek jaunais process, Šēnbergs atklāj, ka galvenais vilcienu uzdevums ir pārvadāt preces un ka Liepājā ir arī osta, no kurienes tās sūtīt atkal tālāk. “Ne vien andele nu ziedēs, / Neba uguns zirgs mūs biedēs, / Bet ar’ ātra braukšana, / Šurp un turp aiztapšana.” Šķiet, vilciena aizstāšana ar vārdu savienojumu “uguns zirgs” ir viens no skolotāja veidiem kā saviem lasītājiem izskaidrot šo jauno ierīci, lai to saprastu arī mazāk izglītotie cilvēki, kas galvenokārt ir zemnieki, kā arī šeit parādās, ka dzejai

piemīt arī informatīva funkcija. Viņš min, ka dzelzceļš domāts ne tikai precēm, bet arī ātrai pasažiera nokļūšanai no viena punkta uz citu. “Lai mūs dzelzes bante cieta, / Kas uz mūžu lietiņ’ lieta, / Nu mūs saista mīlībā; / Visus ļaudis stiprumā” (Schönberg 1871: 137) – šajās rindās Šēnbergs vēlreiz lieto tēlainu apzīmējumu dzelzceļa sliedēm “dzelzs bante cieta”, atkal vienkāršākiem un zināmākiem vārdiem raksturojot dzelzceļa sliedes, kas ir tik izturīgas, lai kalpotu ļoti ilgi. Kā arī autors vēlreiz uzsver dzelzceļa nozīmību kā saiknei starp cilvēkiem, vietām un objektiem. K. Linčs uzskata, ka tieši šis elements pilsētas tēlā ir viens no nozīmīgākajiem daudziem cilvēkiem. Pašās dzejoļa beigās Šēnbergs izsaka pateicību jeb laikmeta nodevu valdošajai elitei: “Ķeizaram lai godu nesam, / Paklausīgi ļaudis esam, / Kas vēlēja celiņu – / Dzelzes taisīt – teicamu! Urrā!” (Schönberg 1871: 138) Tas parāda, ka latvieši ir pakļauti un bez augstākās varas labvēlības nekāds dzelzceļš nebūtu iespējams, tāpēc ir izdevīgi “draudzēties” ar ķeizaru.

Arī E. Dinsbergs ziņgē par Rīgu lauciniekiem aprakstījis vispirms jau Rīgā ieviesto dzelzceļu: “Pirmāk jāliek vērā sliedes, / Dzelzu kārtis, galos niedes, / Ar ko sastiproti krieti, / Lai uz slīperiem stāv cieti.” (Dinsbergs, Reinbergs 1975: 32) Dinsbergs vispirms pasaka jauno nosaukumu “sliedes” un tikai tad izskaidro, ka tās ir “dzelzu kārtis”, kas ar kniedēm piestiprinātas pie slīperiem jeb gulšņiem. Turpinājumā Dinsbergs aprakstījis vilcienu vagonus: “Pa šīm sliedēm baru baros / Skrej, ka rūc vien, strēķos garos / Div’, trīsdesmits milžu rati, / It kā ēkas lieli, plati, / Cits pēc cita pieķēdēti, / Lab’ uz braukšan’ ieriktēti.” (Dinsbergs, Reinbergs 1975: 34) Šo jauno parādību viņš apraksta ar zināmiem un saprotamiem vārdiem, tādēļ arī nezinātājam kļūst skaidrs un ir viegli iztēloties aprakstīto. Kā zināms, arī E. Dinsbergs bijis skolotājs un ziņgē vairākkārt skaidrojās dažādas jaunās tehnoloģijas un jaunievedumus Rīgā saviem lasītājiem, dažās reizēs īpaši uzsverot, ka informācija domāta tieši lauciniekiem.

1861. gadā atklāja pirmo dzelzceļa līniju no Rīgas uz Daugavpili. Šo jauninājumu pilsētā nebija iespējams aprakstīt pirmajam ziņgē autoram M. Reinbergam, bet to paveica E. Dinsbergs. Tajā laikā Rīga ļoti strauji attīstījās un tāpēc Dinsbergs varēja aprakstīt un ziņgē pievienot visas notikušās izmaiņas. Protams, strauja attīstība notika arī pēc 1865. gadā, kad tika izdota ziņgē par Rīgu ar Dinsberga papildinājumiem. To var redzēt, piemēram, arī K. Cilinska dzejojumā par Rīgas biedrībām, kur viņš piemin tiltu pār Daugavu, kas visticamāk bija tolaik jaunais dzelzceļa tilts, ka izveidots pateicoties Rīgas – Bolderājas dzelzceļa līnijai, kas tika atklāta 1873. gadā.

Dzelzceļa attīstību un nozīmību 19. gs. otrajā pusē atklājis arī tulkotājs un literāts Austrīņš, kurš dzīvoja Cēsīs, tāpēc ir skaidrs, kādēļ viņš vienā no dzejoļiem apraksta dzelzceļu, kas iet cauri Cēsīm. "No Cēsīm Rīgā braucam mēs / Sen tik pa dzelzceļu. / Cik lielu labumu viņš nes, / Jau bērns zin, domāju." (Austrīņš 1881: 3) Dzejoļu krājums “Jokotājs”, kur iekļauts

citētais dzejolis “Žīds par to ne graša nedod”, izdots 1881. gadā. Šoreiz ir būtiski pievērst uzmanību gadu skaitļiem, jo dzelzceļa līnija Rīga–Pleskava, kurai bija pietura Cēsīs, atklāta tikai 1889. gadā, bet sāka būvēt 1886. gadā, tātad pēc dzejoļu krājuma izdošanas. Varētu domāt, ka krājuma izdošanas datums ir nepareizs un tam vajadzētu būt 1891. gadam, bet 1881. gads uzrādīts gan aiz krājuma titullapas, kur cenzors ir atļāvis to izdot, gan arī J. Misiņa bibliogrāfiskajā rādītājā.

Tikmēr Austriņš savā dzejolī turpina uzsvērt dzelzceļa nozīmību un labumu, ko tas dod Cēsīm: “Cik ļoti Cēsīs izplatās, / Ar katru gadu tās / Pa mājai uztaisās.” (Austriņš 1881: 3) Arī grāmatā par Cēsīm minēts, ka dzelzceļš veicināja tirdzniecības, rūpniecības un celtniecības izaugsmi. (Grīnvalds 2004: 7) Taču galvenais jautājums paliek atklāts – kā pirms šīs dzelzceļa līnijas tapšanas Austriņš zinājis, ka tāds būs un kādu labumu tas nesīs? Vai tas ir tikai trāpīgs minējums, domas lidojums vai loģiski izsecināts spriedums? Ja krājums būtu iznācis pēc dzelzceļa līnijas pabeigšanas, varētu priecīgi secināt, ka autors ir sekojis līdzi jaunākajām pilsētas attīstības tendencēm un izaugsmes iemesliem, bet šajā gadījumā vien var apbrīnot viņa spējas atklāt lasītājam nākotnes pilsētu. Tomēr šajā gadījumā vēl uzmanība jāpievērš dzejoļu krājuma nosaukumam – “Jokotājs” – un arī paša dzejoļa nosaukumam. Vadoties pēc krājuma nosaukuma, šķiet, autoram izdevies trāpīgi jokot, bet “Žīds” tam netic un nedotu pat grasi, ka tas kādreiz piepildīsies.

Dzelzceļš kļūst par jaunu ceļu un pārvietošanās veidu, kas saista pilsētas un valstis, tuvākus un tālākus cilvēkus.

Dzelzceļa attīstība veicina pilsētu tapšanu par moderniem un attīstītiem centriem, kas nenoliedzami ir saistīts arī ar ekonomikas un tirdzniecības uzplaukumu. Kā arī šī attīstība parāda to, ka pilsētas telpa ir kļuvusi atvērta un tajā norisinās strauja kustība.

Tā kā tā latviešiem ir jauna parādība 19. gadsimtā, tad gan dzelzceļa sliedes, gan vilcienu vagoni dzejā tiek aprakstīti un skaidroti ar jau zināmu vārdu un tēlainu paņēmieni palīdzību, lai izglītotu un informētu lasītāju.

Osta. Līdzīga situācija ir arī ar ostu, kas tāpat veicina pilsētas ekonomisko attīstību un arī tur saplūst ne vien dažādas preces, bet arī cilvēki.

Liepāja jau vēsturiski veidojusies par ostas pilsētu, un tas neapšaubāmi saistāms ar Liepājas atrašanās vietu pie Baltijas jūras. Tieši jūrai ir viena no būtiskākajām lomām Liepājas pilsētas tēla veidošanā. Tā veicinājusi tik svarīgās ostas attīstību, kas arī ir viens no raksturojošiem elementiem pilsētā. “Simtiem kuģu līgojās. / Tur pie osta malas stātu, / Kur tie kuģi nostājās” (Schönberg 1871: 15) – šeit redzams, ka tiek raksturots, ka kuģi stāv pie ostas, kas palīdz veidot stabilu pilsētas tēlu. Jūra, kuģi un kustība ap ostu ir ļoti raksturīgas Liepājas pilsētas iezīmes.

Pirmo reizi Liepājas osta jeb Līvas osta pieminēta jau 1253. gadā. Turpmākajos gados tika izstrādāti vairāki ostas būvniecības projekti un veikti būvdarbi. Galvenie ostas ierīkošanas darbi tika pabeigti 1703. gadā. Plaši pārbūves darbi turpinājās 1860. gadā. 1868. gadā pabeidza bākas būvniecību. (Silakaktiņš 2002: 54) 19. gs. beigās Liepājas osta dažos kravu veidos pat apsteidza Rīgas un citas konkurējošās ostas. Vislielākais apgrozījums Liepājā bija eksporta labībai. Par to, ka uz Liepāju atvestas dažādas preces liecina arī nākamās dzejoļa rindas: “Uz Liepāju, uz Liepāju! / Tur mums atved’ preces labas: / Siļķes, sāli, dzelzi ar’.” (Schönberg 1871: 15) Tas apliecina, ka pilsētā, kurā ir osta, ir arī lielākas iespējas gan nodarbinātības, gan preču ziņā.

Arī Eduards Kalniņš savā dzejoļu krājumā “Jūrnieka dziesmu galds” (1881) dzejolī “Rīgas osta” apdzejojis ostas nozīmību: “Kas ostu redzēt grib, / Kur Rīgas torņi zib, / Lai skatās šurp! / Kur kuģi šūpojās, / Un masti līgojās, / Kad vien tik lūkojās / Uz Daugav’ s turp.” (Kalniņš 1881: 32-33) Ir saprotams, ka Rīgas osta atrodas pie Daugavas. Lai gan Rīga arī atrodas pie jūras jeb, precīzāk, pie Rīgas jūras līča, tomēr pilsētas tēlā jūra neparādās, bet galvenokārt vienmēr ir saistīta ar likteņupi Daugavu, kas ir neatņemama Rīgas pilsētas sastāvdaļa. Arī šeit, tāpat kā Liepājā, ostai raksturīgi daudz kuģu un to līgošanās ostas krastā, jo bez tiem, zināms, osta nemaz nespētu funkcionēt.

Ar ostu ir saistīti daudz cilvēku, un, palielinoties tirdzniecībai un preču pieprasījumam, ostā nepieciešami arvien vairāk darbinieku. Pie ostas vai ostā strādā vai bieži manāmi dažādi iedzīvotāji un amatu pārstāvji. To labi parādījis. E. Kalniņš: “Pulkstens pie darba zvan, / Matrožu dziesmas skan / Iz pilnas krūts.” (Kalniņš 1881: 33) E. Kalniņš ataino dažādos amata pārstāvjus: “Čakli labprātīgi, / Strādā tur jūrnieki.” (Kalniņš 1881: 33) “Spēcīgi strādnieki, / Ar tām it rūpīgi / Uz malu mudīgi, / Manas vest trauc.” (Kalniņš 1881: 34) Ostā gan ir cilvēki, kas atbildīgi par kuģu vadīšanu jūrās u.c., gan strādnieki, kas atvestās lietas izkrauj no kuģiem uz sauszemes.

Bet ostā ir iespējams sastapt arī vienkārši meistarus: “Arī daudz meistarus, / No malas atnākušus, / Uz ostu redz. / Kas skādēti ir aukā, / To ņem tie drīz laukā. / Un it īstā laikā, / Pataisīt mēdz.” (Kalniņš 1881: 34) Te attēlota cilvēka praktiskā daba, izveicība un izdoma pārvērst vai salabot vētrā sabojātās lietas un preces.

Tirgošanās. No ostas un pa dzelzceļu, kā arī no zemniekiem pilsētā ieplūst daudz preču, tāpēc ir loģiski, ka pilsētā svarīga vieta ir arī tirgus, kur gan var pārdot, gan pirkt preces.

Par Liepājas tirgu E. F. Šēnbergs raksta: “Tirgū pārdod preces, olas, / Savestas no zemniekiem.” (Schönberg 1871: 15) Lai gan pilsētā iespējams atrast tādas preces, kādas nav iespējams dabūt laukos, pilsētniekiem tāpat nepieciešami arī parastie pārtikas produkti. Lai arī pilsētās bieži tika audzēti arī mājlopi un uzturēti dārzi, ne visiem pilsētniekiem bija tādas

iespējas un vēlmes, tāpēc tirgus bija svarīga vieta, kur iegādāties visiem tik nepieciešamo ēdienu un citas preces.

Šēnbergs piemin arī pašu tirgošanos: “Andele mums tur pēc dabas, / Naudu ielikt augļos var’!” (Schönberg 1871: 15) Tirgošanās ir neatņemama tirgus sastāvdaļa, kurā nozīmīga loma ir arī naudai, ko gan var iztērēt, gan nopelnīt, bet pēc dzejnieka rindām saprotams, ka viņš attēlojis pircēja lomu.

Arī E. Kalniņš, noslēdzot dzejoli par Rīgas ostu, raksta: “Sveika! tu Rīga es’, / Andele tevīm nes, / No tuvi un tālienes, / Daudz svētības.” (Kalniņš 1881: 34) Tā kā ostā ienākušas daudzas preces, tirgošanās ir ļoti varena un daudzveidīga. Dzejnieks arī norādījis, ka tirgošanās dod lielu labumu. Ieguvēji ir gan pircējs, gan pārdevējs, jo viens ir ieguvis kāroto preci, bet otrs – naudu, ko būs iespējams izlietot citu vajadzību vai vēlmju apmierināšanai.

Arī E. Dinsbergs Rīgas aprakstā pieminējis tirgus: “Daugav’s malā tirgi celti, / Kuros, kaut gan ne par velti, / Tak par naudu visu dabū, / Dažu precī itin labu: / Miltus, sviestu, zivis, sieru.” (Dinsbergs, Reinbergs 1975: 29) Tirgi atrodas pie Daugavas, kura tāpat kā dzelzceļš tiek izmantota par ceļu ne tikai cilvēku, bet arī visdažādāko preču pārvietošanai.

Kā redzams no šiem aprakstiem, tirgus un tirgošanās ir ļoti svarīga pilsētas sastāvdaļa, no kuras iegūst ne tikai pilsētnieki un pilsētas ekonomika, bet arī zemnieki.

Upe un jūra. Gan upe, gan jūra ir viens no būtiskākajiem elementiem aprakstīto pilsētu tēlos. Visticamāk, tas saistīts ar vēsturiskiem iemesliem, jo parasti pilsētas izveidojās kādu lielu ūdenstilpju rajonā vai to krastā, kas izskaidrojams ar ūdensceļu dominanti toreizējā transporta sistēmā, ar vajadzību pēc saldūdens, iespēju iegūt ūdeni saimnieciskām un personiskām vajadzībām, kā arī ūdens bija gan sava veida drošības balsts un iztikas līdzeklis, jo jūrā iespējams zvejot, upēs tāpat, kā arī pludināt kokus un pa ūdeni pārvietot dažādas preces un pārvietoties pašiem.

Rīga, kā jau minēts, vienmēr ir saistīta arī ar Daugavu: “Daugava ar mātes dabu / Gādā gan par Rīgas labu.” (Dinsbergs, Reinbergs 1975: 28) Valmieras neatņemams elements ir Gauja: “Pilsētiņa diezgan jauka / Stāv virs klāja, plaša lauka / Būvēta pie upes straujas, / Katram pazīstamas Gaujas.” (Treiters 1884: 14) Bauskā sastopas pat divas upes Mūsa un Mēmele, kļūstot par vienu – Lielupi. Savukārt Liepāju nevar iedomāties bez Baltijas jūras: “Uz Liepāju, uz Liepāju! / Pilsēts, kur ir jūra klātu.” (Schönberg 1871: 15) Vienīgi Cēsis netiek saistīts ar nevienu ūdenstilpi, bet tai tuvumā plūst jau pieminētā Gauja.

Kā jau minēts arī teorijā, šāda stabila vērtība kā upe vai jūra, kura ir vēl pie kāda cita objekta, šajā gadījumā – pilsētas, piešķir arī tādu pašu stabilitāti pilsētas tēlam.

Tilts. Tajās pilsētās, kurām cauri plūst upe, zināms pilsētas tēla elements ir arī tilts, kas veic krastu savienošanas funkciju un ļauj droši pārvietoties virs ūdens.

“Iesim klāt nu Gaujas malā / Apstāsimies krusta galā / Brīnumi te diezgan rādās / Gaujas tilts te priekšā stādās” (Treiters 1884: 10) – dzejnieks lasītāju atkal aizvedis līdz Gaujai, bet nu jau citai vietai. “Varas darbi pie tā dzīti / Kamēr uztaisīts tik glīti / Ka var sacīt nu ar prieku / Es bez bēdas pāri tieku” (Treiters 1884: 11) – tiek norādīts, ka uzbūvēt šo tiltu nav bijis viegli, bet beidzot var tikt pāri Gaujai drošā veidā. Un tiek uzsvērts arī jaunbūves estētiskais aspekts.

Kā vēsta Ingrīda Zīriņa, šis tilts atklāts 1865. gada 10. oktobrī. Tas bija pirmais koka tilts pār Gauju, kas savā atklāšanas dienā pulcēja ap 3 tūkstošus cilvēku no plašās apkārtnes. Un J. Treiters ir viens no cilvēkiem, kas šo vērienīgo notikumu ir iemūžinājis šajā dzejolī, veltot tiltam 23 pantus. (Zīriņa 2015) Treiters pievēršas arī pašai Gaujas un šīs upes varenības apdzejošanai, norādīdams arī mūsdienās zināmo problēmu, ka Gauja ir neparedzama upe un savos viļņos tā paņēmusi vairāku cilvēku dzīvības. Bet tagad, kad ir tilts “Katrā laikā pār nu iesim / Un par tavu spēku smiesim, / Nu tu esi mūsu varā / Par to līksmi savā garā.” (Treiters 1884: 12) Tiltam savieno abus Gaujas krastus un ir jauns ceļš, kas ir drošs. Tiltam ies pāri visi, tas ir paredzēts visiem – gan lielkungiem, gan zemniekiem. Tilta slavinājumu dzejnieks beidz ar šādu pantu: “Dieva miers lai katru sedz / Kam vien ir šis tilts jāredz, / Viņam lai ir slava, gods / Mūžam no ik viena dots!” (Treiters 1884: 14) Dzejniekam ļoti svarīgs ir Dieva atbalsts, vairākkārt parādās viņa padevība un ticība Dievam, tāpēc ir arī saprotams, ka Dieva labvēlību viņš novēl arī tiltam, kas ir ļoti nozīmīgs un paver daudz plašākas un drošākas iespējas nokļūt pāri Gaujai.

Tāpat tilti parādās Rīgas dzejojumos. “Iesim nu pār lielo tiltu. / Atpakaļ uz pilsētu. / Pabaudīsim tēju siltu” (Cilinskis 1884: 6) – domājams, ka ar “lielo tiltu” Cilinskis domājis 1872. gadā uzcelto veco dzelzceļa tiltu, kas bija paredzēts arī gājēju satiksmei. “Atpakaļ uz pilsētu” – atpakaļ uz Daugavas labo krastu un Vecrīgu.

“Rīb Rīgas tilts: tur svētku viesi brauc” (Zeiferts 1893: 3) – šķiet, ka arī T. Zeiferts domājis to pašu Dzelzceļa tiltu, par kuru noteiktās stundās varēja kursēt ne vien vilcieni un pārvietoties gājēji, bet arī zirgu pajūgi.

“Kur Daugava Rīgu dala, / Garais tilts tai pāri stiepjas, / Tas pa ūdeņ' virsu viepjas” (Dinsbergs, Reinbergs 1975: 25) – Dinsbergs aprakstījis “garo tiltu”, ar ko domājis plostu tiltu pār Daugavu. Tā bijusi ļoti darbīga vieta Rīgā, jo tilts izmantots arī kā zvejas un tirdzniecības vieta, jo pa Daugavu piegādāja dažādas preces, piemēram, te bija iespējams iegūt balķus, kas tika pludināti pa Daugavu uz leju.

“Aiz pilsētas vārtu slieģšiem / Ir trīs četri tilti priekš šiem, / Apakšā tiem katram velve, / Kur tek cauri ūden' dzelve. / Tiem pa virsu ļaudis braukā” (Dinsbergs, Reinbergs 1975: 25) – Dinsbergs vēl lasītājus iepazīstina ar tiltiem pār kanālu, arī skaidrojot, kāds ir šo tiltu veids, jo plostas tilts, saprotams, bija izbūvēts uz ūdens virsmas, bet dzelzceļa tilta vai cita kārtīga tilta

ziņģes sarakstīšanas laikā pār Daugavu nebija. Tiltu būvēšana tolaik bija ļoti sarežģīta, tāpēc cilvēkiem reti nācās ar tiem sastapties, pārsvarā tika izmantotas laivas, lai nokļūtu pretējā krastā. Bet, tā kā Rīga piedzīvoja ļoti straujas pilsētībūvnieciskas un attīstības pārmaiņas un pār kanālu tiltu bija uzcelt daudz vieglāk, arī kārtīgi tilti aizvien vairāk parādījās Rīgas telpā.

Skola. Tā kā tajā laikā piedzīvots latviešu atmodas laiks, kas saistāms ar jaunlatviešu kustību, tad neatņemama atmodas laika sastāvdaļa ir arī skolas jeb izglītība, ko skolā iespējams iegūt.

Bieži tieši pilsētās koncentrējas skolas, tāpēc ir skaidrs, kāpēc arī to piemin dzejnieks un skolotājs Šēnbergs: “Uz Liepāju, uz Liepāju! / Tur tu atron augstas skolas / Jauneklēm un jaunekļiem.” (Schönberg 1871: 15) Kā skolotājam Šēnbergam, protams, ļoti nozīmīga arī ir šī iestāde pilsētā. Un tas ir viens no iemesliem, kāpēc pilsētā saplūst dažādi iedzīvotāji no lauku apvidiem, jo tur ir iespēja izglītoties un strādāt.

Liepājā 1806. gadā pilsētas skola, kas jau bija pastāvējusi 250 gadus, tika pārvērsta par augstāko apriņķa skolu, bet 1866. gadā tā tika pārveidota par Nikolaja ģimnāziju. 1871. gadā tika atklāta arī pirmā augstākā meiteņu skola (Iltnere, Placēns 1999: 271), no tā ir skaidrs, kāpēc Šēnbergs skolas apzīmējis ar vārdu “augstas” un minējis, ka tās ir gan jaunietēm, gan jaunekļiem. Dzejnieks uzver, ka ne tikai vīriešiem ir šādas iespējas, bet arī sievietēm, lai gan ne tādas pašas kā vīriešiem, jo skolās meitenēm bija iespēja apgūt dažādus mājsaimnieču darbus, piemēram, adīšanu, izšūšanu u. tml.

Vēl arī J. Treiters savā dzejolī par Valmieru pieminējis skolu – gan pie mācītājmuižas esošu mācību māju, gan vienkārši skolu kā iestādi, kur tiek koptas dvēseles un miesas. Dzejnieks uzsvēris, ka pilsētā nav teātra, toties ir skola, parādot, cik nozīmīgu viņš vērtē izglītības iegūšanu.

Savukārt Rīgas pilsētas tēlā analizētajos dzejoļos skolas un to nozīme netiek izcelta.

Nami. Pilsētā atšķirībā no lauku vides redzami dažāda stila, greznuma un augstuma nami.

Liepājā ir ne vien skolas, bet arī skaisti nami kā uz to norāda dzejnieks: “Uz Liepāju, uz Liepāju! / Kur ir nami koši, stalti.” (Schönberg 1871: 15) Dzejnieka izmantotais apzīmējums namiem šķiet kā pretstatījums laukos esošajām mājām, kas parasti ir ļoti vienkāršas. Šis košums un staltums visdrīzāk norāda uz to, ka pārsvarā pilsētnieki ir turīgāki nekā laucinieki, tādēļ arī viņu mājas ir labāk iekārtotas un skaistākas, salīdzinot ar laukos esošajām ēkām.

Sākotnēji Liepāja veidojās no zvejnieku ciemiem, iegūstot lauciniecisku izskatu, kuram raksturīga bija izkļiedēta apbūve un vienkārša koka nami. Saimnieciskais centrs bija izveidojies ap ostu ar noliktavām un vienkāršiem amatnieku namiem, vēlāk ap Sv. Annas baznīcu pie tranzīnceļa uz Liepāju. Bet 18. gadsimta sākumā pilsēta piedzīvoja lielākas pārmaiņas, ko ietekmēja ostas izbūves darbi. Kaut arī pārsvarā ēkas būvēja no koka, pilsētas turīgākie

iedzīvotāji tās izrotāja ar greznām durvīm, apkalumiem u.tml. 18. gadsimtā Liepājā par pašu greznāku celtni kļuva jaunuzbūvētā Sv. Trīsvienības lut. baznīca. 1848. gadā no pilsētā esošajām 664 ēkām tikai 46 bija mūra ēkas. Tiek uzskatīts, ka tikai no Grobiņas šosejas (1841) un Liepājas dzelzceļa izbūves laika Liepāja sāka iegūt pilsētnieciskus vaibstus. (Iltner, Placēns 1999: 268) No dzejoļa rindām ir saprotams, ka pilsētā redzami nemi vienalga, vai tie bijuši no koka vai mūra, ir skaistāki un staltāki nekā lauku apvidos un tas ir viens no pilsētas raksturojošiem elementiem.

J. Treiters raksturojis Valmieras namus šādi: “Mājas skatot diezgan glītas, / Greznumā tās ar nav dzītas.” (Treiters 1884: 14) Pēc apraksta saprotams, ka arī šeit mājas varētu būt glītākas nekā laukos, bet ar to izskaistināšanu neviens nav daudz aizrāvis.

Bet dzejolī par Valmieru Treiters min arī mazliet cita veida namus. “Pēterburgas ceļa malā, / Traktieram netālu galā / Rodās nams kam bilde priekšā, / Nabags Lācars mālēts iekšā” (Treiters 1884: 6) – te Treiters runā par nabagu māju, iezīmēdams tās atrašanās vietu, lai lasītājam rastos priekšstats par pilsētas telpu. Kamēr vēl pilsētā māju nebija tik daudz un ielas nebija tik garas, nebija nepieciešamas mūsdienās visur pilsētās redzamās verbālās zīmes, kas norāda adresi uz katras ēkas. Tāpēc dzejniekam šī nama atrašanās vieta jāapraksta ar cita veida zīmēm. Viņš norāda Pēterburgas ceļu, traktieri, lai konkretizētu īsto vietu, bet, lai raksturotu pašu namu, nepieciešamas vēl precīzākas zīmes, tāpēc tiek pieminēta arī bilde uz šī nama, kas, visticamāk, visiem iedzīvotājiem ir šīs mājas raksturojošais elements un, iedomājoties māju, viņi iedomājos arī šo mākslas darbu uz ēkas.

Pilsētā tiek domāts arī par trūcīgajiem cilvēkiem, kam nav savu māju. Netiek slēpts, ka tādu nav, un tiek atklāta skarbā dzīves realitāte, kāda bijusi visos laikos sabiedrībā.

“Ar’ netāl’ vēl namu raugi / Kur mīt tādi paši draugi / Kam nav žēlnieka ne rada / Vecas dienas tie tur vada” (Treiters 1884: 7) – savukārt šeit Treiters aprakstījis veco laužu namu. Tāpat pilsēta dod mājvietu cilvēkiem, kam vairs nav radnieku, bet par kuru nepieciešams rūpēties. “Tur tas nams no draudzes stādīts, / Kristīgs darbs ikvienam rādīts” (Treiters 1884: 7) – šajās rindās dzejnieks atklāj, ka šo namu atbalsta draudze, ka ir pilsētnieki, kuri rūpējās un gādā atbalstu tiem, kuriem tas nepieciešams. Šim namam vairāk netiek dotas raksturojošas zīmes, tikai norāde, ka tas ir netālu no nabagu mājas, tātad visticamāk dzejnieks pa Pēterburgas ceļu turpina virzīties uz priekšu, aizvien vairāk attālinoties no centra.

Rīgas namus aprakstījis E. Dinsbergs: “Tagad jauni nami stalti, / Uzbūvēti dzelten’, balti. / Kas par ēkām varenajām, / Lielām, augstām, lepnām mājām! / Greznotas pēc jaunas modes, / Apakšā tām skaistas bodes.” (Dinsbergs, Reinbergs 1975: 22) Dzejnieks norādījis, ka Rīga strauji attīstās, jo jauni un krāšņi nami arvien vairāk parādās pilsētā. Šajā citātā “greznotas pēc jaunas modes” redzama arī norāde uz arhitektūras stilu un izmaiņām. Tāpat redzama zināma

atšķirība ar pārējo pieminēto pilsētu namiem – Rīgas jaunuzceltajām ēkām apakšā speciāli izveidota vieta veikaliem, kas citās pilsētās pat netiek pieminēti. Tas arī norāda uz sen zināmo un jūtamo Rīgas pārākumu un dominanci pār citām Latvijas pilsētām. Ne velti tieši Rīgu un tās pili Vidzemes gubernators izvēlējās par savu mītnes vietu.

Mācītājmuiža. J. Treiters Valmieras aprakstā iekļāvis mācītājmuižas aprakstu: “Mācītāja muižu arī / Tur netālu redzēt vari / Taisnais lielceļš ved tur iekšā / Beidzās turpat duru priekšā.” (Treiters 1884: 7) Tā kā baznīcai ir svarīga loma pilsētas tēla veidošanā, tāpat arī ar to ir saistīta mācītāja muiža. “Koki stādīti gar malām / Vasar līgo lapām zaļām / Jaukums te mums priekšā stādās, / Ēkas labi koptas rādās” (Treiters 1884: 7) – arī mācītājmuižas apkārtnē ir ļoti glīta un sakopta, kas rada labu un cienījamu iespaidu.

Mācītājmuiža parādās 1673. gada Valmieras ordeņa pils un pilsētas plānā. Mācītājmuižas teritorijā ir vairākas ēkas, kas gan ugunsgrēku, gan novecojuma dēļ tika vairākas reizes pārbūvētas. Tā arī 1768. gadā tika celta jauna mācītāja dzīvojamā ēka, bet šoreiz no mūra. Tā bija vienkārša ēka ar slīpu jumtu, ieeju rotāja portāls. Šī ēka piederēja pie baroka stila un bija ievērojamas cienīga sava laika arhitektūras paraugs. Arhitekts Jānis Zilgalvis uzskata, ka šī mācītājmuiža bija līdzīga privāto muižu pilīm un kungu mājām un krasi atšķīrās no citām mācītājmuižām, kas gandrīz visas tika celtas pēc viena parauga. Tāpat pēc privāto muižu parauga tika izveidota centrālā apbūve. Tur bija taisnstūra pagalms, kura vidū bija liela apaļa puķu dobe. (Zilgalvis 2002: 18) “Mācīb’s kambar’s ar te rodās / Kad pa dārzu cauri dodās, / Skatīt prieks šo staltu ēku / Pie kā strādāts gan ar spēku.” (Treiters 1884: 7) Mācību telpa jau bijusi arī 1696. gadā, bet 1849. gadā celta mūra ēka speciāli mācībām. Parasti mācību mājas bija nelielas vai pat tādu nebija vispār, tomēr Valmieras mācību māja atšķīrās no ierastā veidola, jo tā bija daudzfunkcionāla – tur notika ne tikai mācības, bet arī svētku sarīkojumi, Brāļu draudzes sanāksšanas, dziedāšana ērģeļu pavadībā. Tas viss liecina par Valmieras pastorāta turību. (Zilgalvis 2002: 19) Mācītāja muižas izskats un koptā apkārtnē liecina par mācītāja prestižu un nozīmīgo lomu cilvēku dzīvē, tāpat tai bija liela nozīme cilvēku izglītošanā.

Tas, ka J. Treiters ir vienīgais dzejnieks, kas savā dzejolī iekļāvis mācītājmuižas aprakstu, liecina par viņa paša pietāti pret mācītāju un to, ka reliģijai viņa dzīvē ir nozīmīga loma.

Dārzi. Dažādu dārzu apraksti spilgti parādās Rīgas pilsētas tēlā.

“Un nu dosimies uz priekšu / Rīgas pilei garām tur, / Ķeizardārzā tiešām iekšu, / Dabas māmiņa kur bur; / Ar’ šeit Latvju kokles skanda, / Dažreiz jauku dziesmiņu.” (Cilinskis 1884: 10) Dzejnieks norāda dārza atrašanās vietu, kas ir netālu no pils. Tur viņš saskata īpašus dabas jaukus, kā arī mēdz saklausīt kokles spēli.

“Ķeiz’ar dārzā, Daugav’s malā, / Klausies, kā te putni ziņģē, / (..) / Brīžam ar’ tur ļaudīm rāda, / Kumēdiņus priekšā stāda, / Brīnumus un ērmu stiķus” (Dinsbergs, Reinbergs 1975: 43)

– tāpat arī E. Dinsbergs piemin šo dārzu, arī vispirms norādot, kur to var atrast, un tad min, ka šeit var dzirdēt putnu dziesmas un reizēm ir sastopami triku meistari. Pieminēdams putnu dziedāšanu, Dinsbergs norāda, ka arī pilsētā putni ir un dzied savas dziesmas, tomēr no tā saprotams, ka ne visur, kā tas laukos ir pierasts.

Ķeizardārzs (tagadējais Viestura dārzs jeb Dziesmu svētku parks) bija pirmais Rīgas dārzs, ko dibināja Krievijas cars Pēteris I (1672–1725). Te var baudīt gan putnu dziesmas, gan vīnu, gan daždien kumēdiņus, ko tur rāda.

Dzejnieki apdziedājuši arī Vērmanes dārzu. “Iesim nu, – uz Vērmaņ’ dārzu – / Atpakaļ, tur atpūsties” (Cilinskis 1884: 9) – dzejnieks norāda, ka Vērmanes dārzs ir laba atpūtas vieta, kur var “Alus malciņu it gardu / Saņemt, – beņķos nolaisties. – / Še, kur klarnetes klaigā, / Ragi drūmi starpā grūž, / Še, kur slaikie zeļļi staigā / Mīlīb’s vēsmiņš saldi pūš.” (Cilinskis 1884: 9) Vērmanes dārzs tiek atainots kā vieta, kur ne tikai ir iespējams uz soliņa pasēdēt, paelpot svaigu gaisu un pabūt koku paēnī, bet arī kā izpriecu vieta, kur var iedzert, klausīties dzīvo mūziku un ļauties vakara burvībai.

Arī E. Dinsbergs veltījis aprakstu šim dārzam: “Tāpat Vērman’ dārzā arī / Jaukas lustes redzēt vari. / Aptaisīts ar latu žogu / Apkārt kuplo koku bogu, / Viss šis dārzs ir apkopts glīti, / Stādi, puķes aug kā dzīti.” (Dinsbergs, Reinbergs 1975: 44, 46) Dinsbergs izcēlis šī dārza skaistumu un iznesību, kas norāda uz to, ka dārzs bijis labi kopts un tam piešķirti finansiāli līdzekļi tā uzturēšanai.

Vērmanes dārzs radīts galvenokārt ar tirgotāja atraitnes Annas Ģertrūdes Vērmanes (*Wöhrmann*, 1750–1827) atbalstu, tādēļ ieguvis tādu nosaukumu. Tas atklāts 1817. gadā, vēlāk paplašināts. Jau tolaik ap dārzu bijusi sēta, viss skaisti sakopts un domāts par apmeklētāju ērtībām. Dārzā bija iespēja arī paēst, padzert. (Lukss 2004: 77)

Tā kā pilsētas teritorija parasti tiek blīvi apbūvēta, lai tajā būtu arī “zaļās” zonas, tiek izbūvēti speciāli dārzi un parki, kur baudīt svaigu gaisu, putnu dziesmas un izklaides brīvā dabā.

Kapsēta. Dzejnieks J. Treiters velta plašu aprakstu Valmieras kapsētu raksturošanai un apbrīnošanai: “Vidzemē tik staltu, jauku / Kapsētu jeb Dieva lauku / Tiešām neatradīs lēti, / Iekš ka graudiņi jau sēti.” (Treiters 1884: 8) Šeit parādās, ka dzejnieks ir ceļojis pa Vidzemi un pārzina to, tāpēc ir spējīgs novērtēt Valmierā esošās kapsētas skaistumu. Domājams, ka kapsēta Valmierā ir staltāka nekā laukos tāpēc, ka pilsētnieki ir turīgāki un var vairāk atvēlēt kapu iekārtošanai un izgreznošanai, izrādot pēdējo cieņu saviem mīļajiem cilvēkiem.

“Visur kur tu acis meti / Glīti kopts viss stāv mums pretī / Tā ka ziedn laikā jaukā / Negribās no tā iet laukā” (Treiters 1884: 9) – tiek parādīts, ka cilvēki rūpējās un kopj savu radnieku kapus, ir puķes un viss ļoti skaisti. “Tur redz marmor krustus staltus / Arī koka prastus baltus / Kapu tāfeles un stabus / Izstrādātus godam labus” (Treiters 1884: 9) – dzejnieks attēlojis

dažādo krustu un piemiņas zīmju veidus, no kā saprotams, ka kapsētā guldīti gan ļoti turīgi, gan ne tik turīgi ļaudis, bet visiem liktenis ir viens – piedzimt un arī nomirt.

Treiters vispirms aprakstījis jauno kapsētu, bet tad pievēršas senās kapsētas raksturošanai, šķiet, lai parādītu atšķirību: “Iesim tad nu arī iekšā / Vecā kapsētā, kas priekšā / Apstaigāt šīs mūžu mājas / Lai nepiekūst mūsu kājas.” (Treiters 1884: 9) Treiters vairākkārt izmantojis paņēmienu, kad vispirms apraksta kādas vietas vai objekta ārējo izskatu un to, kas tur notiek, un tad apraksta arī tā iekšpusi.

“Lielī koki, zāle, krūmi / Aplāj nu to svētu rūmi, / Kas bij citkārt diezgan jauka / Pušķota priekš Dieva lauka” (Treiters 1884: 10) – dzejnieks raksturo kapsētas vidi, norādot, ka tagad vairs par šo kapsētu, kas agrāk bijusi rotāta un pušķota, neviens nerūpējas, par to liecina garā zāle, krūmi. Tas norāda, ka arī pilsētā ir tādas vietas, kas ir aizaugušas un visu aizmirstas. Tālākajās dzejas rindās dzejnieks arī norāda, ka nu jau 30 gadus tur vairs neapglabā cilvēkus. Šo kapsētu raksturo arī tas, ka to apjož mūra sēta.

Arī pilsētās ir kapsētas, un tā ir viena no vietām, kas sastopama gan laukos, gan pilsētā, jo ir cieši saistīta ar cilvēka dzīves ritējumu. Tur, kur dzīvo daudz cilvēku, zināms, būs vieta arī kapiem. Turpinājumā viņš arī norāda, ka šī kapsēta ir pie paša Gaujas krasta.

Arī E. Dinsbergs aprakstījis kapsētu Rīgā: “Še nav tāļ’ tās mūžu mājas, / Kur rīdzinieku trūdi krājas.” (Dinsbergs, Reinbergs 1975: 50) Dinsbergs kapsētu apzīmē kā “mūžu mājas”. Tur krājas Rīgas iedzīvotāju trūdi, jo Dinsbergs, ticīgs cilvēks būdams, uzskata, ka kapsētā paliek vien fiziskais cilvēka ķermenis, bet garīgais – dvēsele – nonāk paradīzē.

Arī viņš plaši aprakstījis kapsētu izskatu un izcēlis to sakārtotību un skaistumu, lai laicnieki neuzskatītu, ka pilsētā tam netiek pievērsta uzmanība: “Skaties, brīnojies, cik jauki / Apkopti šie trūdu lauki: / Kā te stāv un zaļo labi / Koku vīzē akmiņstabi / Un vēl citas dārgas, skaistas / Kapa zīmes tā, ka laistās / Spožam spoži saulei pretī, / Kur tik acis virsū meti.” (Dinsbergs, Reinbergs 1975: 52) Dinsbergs šeit tiešā veidā nemin, ka kapus rotā krusti, bet aprakstījis pieminekļus un kapa zīmes, kas, iespējams, var būt arī krusti.

Ielas. Ielas ir viens no pilsētu raksturojošiem elementiem, kas veido centrālās vietas pilsētās. Tie ir ceļi, pa kuriem no viena mērķa nokļūst citā. Ielas ir vienojošais posms visā pilsētā, kas piesaista noteiktai vietai ēkas un objektus, kā arī tos saista citu ar citu.

“Dimd ielas, skaņi: te viens, te otris trauc” (Zeiferts 1893: 3) – Zeiferta raksturotās ielas ir dzīvības pilnas. Ielas parasti saistās ar trokšņiem, lielu kustību un kņadu, un šīs iezīmes parādās arī Zeiferta tēlotajās Rīgas ielās.

Savukārt Šēnbergs atklājis, ka Liepājas ielās “Liepas aug gar ielmaļiem”. (Schönberg 1871: 15) Šēnbergs norādījis, ka gar ielu malām aug liepas, kas arī mūsdienās ir ierasta parādība pilsētās, kam nav tikai vizuāla nozīme, bet koki arī ražo skābekli un nedaudz slāpē ielu dunoņu.

Treiters, raksturojot Valmieru, atzinis: “Ielas, ceļi nav vis šauri.” (Treiters 1884: 14) No tā lasītājs uzzina, ka Valmierā ielas un ceļi nav šauri un vietas pietiek visam. Tomēr to nevar teikt par visām Rīgas ielām, ko atzinuši arī ziņģes autori: “Žēl, ka ielas nav jo plašas, / Nedz gar malām tekas knašas.” (Dinsbergs, Reinbergs 1975: 14) Te pausta nožēla, ka ielas nav plašas, jo rodas grūtības sadzīvot braucējiem un gājējiem. Šaurās ielas raksturīgas Vecrīgai, jo tā ir īpaši blīvi apbūvēta un par ielu platumu un pieaugušo iedzīvotāju daudzumu toreiz daudz neviens nedomāja.

“Iegriezies nu Kaļķu ielā, / Kas šeit jānosauc tā lielā, / Jo no rātuzes tā stiepjās / Caur’ caur Rīgu, ārā viepjas / Pēterburgas priekšpilsētā, / Kur tā plašāk izbruģēta.” (Dinsbergs, Reinbergs 1975: 17) – šeit parādās, ka no Vecrīgas, kur Kaļķu iela nav plaša, tā turpinās arī citā Rīgas rajonā, kur tā kļūst plašāka.

“Pastaigā nu vēl pa lielu / Izgreznotu Kopmaņielu, / Tai stāv abās pusēs bodes, / Būvētas pēc jaunas modes” (Dinsbergs, Reinbergs 1975: 18) – arī Rīgas ielu aprakstā parādās jau iepriekš pieminētās bodes jeb veikali, kas izvietoti līdzās cits citam. Tā bija jauna tendence tā laika pilsētā, bez kuras mūsdienu pilsēta nav vairs iedomājama. Tas arī vēlreiz apliecina to, ka Rīga bija attīstītākā pilsēta, jo citos pilsētu aprakstos veikali netiek pieminēti.

Biedrības. 19. gs. latviešu pulcēšanās vienkopus jau bija ierasta parādība, taču bija nepieciešama kāda apvienība, kas palīdzētu cilvēkiem sanākt kopā. Par šādām apvienībām kļuva biedrības. To organizētāji pārsvarā bija skolotāji, jaunlatvieši un citi aktīvi sabiedrības pārstāvji. (Rasa 2008: 32) Latviešu biedrību dibināšanai valdošās aprindas lika šķēršļus, tas īpaši izpaudās Rīgā, taču latviešus tas neapturēja. Vislielākais biedrību skaits bija Vidzemē, kur īpaši populāras bija dziedāšanas biedrības. (Rasa 2008: 33)

Otra liela biedrību grupa bija labdarības un palīdzības biedrības. Tās nodarbojās ar līdzekļu vākšanu, kurus ieguva no dažādu pasākumu rīkošanas.

Rīgā pirmās biedrības vairāk bija pilsētas rajonos, nevis centrā, jo tādējādi tās bija tālāk no vāciešu vērīgajām acīm un arī biedrību biedri pārsvarā nebija centra iedzīvotāji. (Rasa 2008: 35)

Viena no centrālajām biedrībām 19. gs. bija Rīgas Latviešu biedrība, kas dibināta 1868. gadā. Liels nopelns tās dibināšanai bija jaunlatviešiem, kas tās statūtus izstrādājuši jau 1861. gadā. Sākumā biedrība īrēja telpas Kaļķu ielā, bet jau 1869. gadā tika likts pamatakmens tagadējam biedrības nama ēkai Merķeļa ielā. Jau 1870. gadā atklāja jaunuzcelto namu, kas bija būvēts pēc arhitekta Jāņa Frīdriha Baumaņa projekta. (Rasa 2008: 37–38)

Kā raksta I. Rasa, Rīgas Latviešu biedrība ap sevi kā apgaismības kustības centru pulcēja citas Rīgas pilsētas latviešu un lauku biedrības. Rīgas Latviešu biedrība regulāri rīkoja teātra izrādes, saviesīgus vakarus, dančus un izbraukumus zaļumos. Kā arī tai bija svarīga loma

sabiedriski nozīmīgu sarīkojumu organizēšanā, piemēram, pie tādiem minami 1871. gadā notikusī Maskavas politehnikas izstāde, I Vispārīgie latviešu Dziedāšanas svētki un pirmā latviešu skolotāju sanāksme. (Rasa 2008: 38)

Skolotājs un literāts Kārlis Cilinskis (1854–?) sava dzejoļu krājuma “Tagadējā Rīga ar savām latviešu biedrībām un dažādas siržu skaņas” (1884) dzejoli “Tagadējā Rīga ar savām Latviešu biedrībām” sāk ar atsaukšanos uz E. Dinsbergu un viņa dzejojumu “Rīga jeb ziņģe par Rīgu un viņas dzīvi”. Cilinskis raksta: “Lai gan Dünsbergis it jauki / Rīgu sen apdziedājis; / Tomēr tai ir tagad lauki, / kurus rets kāds minējis.” (Cilinskis 1884: 3) Tas norāda, ka šo Dinsberga ziņģi viņš arī ir lasījis un tā viņu rosinājusi aprakstīt vēl arī citas Rīgas vietas un biedrības, kas Rīgā dibinātas pēc ziņģes izdošanas. Viņš savu biedrību raksturošanu sāk ar galveno – Rīgas Latviešu biedrības aprakstīšanu: “Vērmaņ’ dārzam tiešam pretī / Latvju biedrība tev’ gaid’!” (Cilinskis 1884: 3) K. Cilinskis aprakstījis, ka tur: “Teātris tur top it ērti / Spēlēts, kas ar tevim smaid’. / Tāpat koncerti, it glīti, / Latviski še doti top; / (..) / Zinība un citi lauki / Apstrādāti centīgi, / Un ar priekšnesumi jauki / Atskan še, it spēcīgi.” (Cilinskis 1884: 3–4)

Tas, ka Cilinskis iesācis biedrību aprakstu tieši ar Rīgas Latviešu biedrību, pierāda iepriekš rakstīto par šīs biedrības nozīmīgumu un dominanti latviešu sabiedrībā.

Tālāk K. Cilinskis savā dzejolī aprakstījis Pārdaugavas biedrības. Vienu no pirmām minēdams Jonatāna biedrību: “Pārdaugavā, Āgelskalnā, / Tur pie Mārtiņ baznīcu, – / Ieslēgtu no priezu vaļņa, – / Redzi jauku biedrību. / “Jonatāns” še gaiši māca, / Kā būs kalpot tuvākam.” (Cilinskis 1884: 4) Cilinskis izmantojis formu “Āgelskalns”, šāda forma, kā raksta A. Caune, 19. gs. reizēm lietota un atrodama vairāku tā laika latviešu autoru rakstos, piemēram, jau pieminētajā E. Dinsberga ziņģē par Rīgu arī lietota šāda forma. (Caune 1998: 38) Cilinskis norāda ļoti konkrētu šīs biedrības atrašanās vietu, gan norādīdams Rīgas rajonu, gan baznīcu, pie kuras ir šī biedrība.

Jonatāna biedrība bija viena no lielākajām Rīgas biedrībām. To dibināja 1869. gadā desmit Šneidermaņa austuves audēji, taču to Rīgas rāte oficiāli apstiprināja 1870. gadā, kad Mārtiņa draudzes mācītājs Starks bija iesniedzis biedrības statūtus. Biedrības nosaukums bija “Likums priekš tās slimnieku un bērnu lādes “Jonatān” un kas dibināta priekš Rīgas fabriku strādniekiem”. Sākumā biedrība atradās Ilģuciemā, vēlāk pārceļas uz Daugavgrīvas ielu, bet 1876. gadā par savāktajiem līdzekļiem ieguva gruntsgabalu Slokas un Mārtiņa ielas stūrī, kur divus gadus notika nama būvniecība. Nams tika uzcelts smilšu kāpās, bet tas netraucēja jau pirmajā gadā nama apkārtni pārvērst dārzā. (Caune 1998: 64)

Arī Cilinskis šīs biedrības aprakstā pieminējis jauko dārzu: “Še tu vari, ja vien tīkās, / Vakarā izprieclāties. – / Jaukā dārzā neapnīkās, / Draudzībā palīksmoties.” (Cilinskis 1884: 4)

Biedrības “Dārzā likta plaša grīda, / Glīta, gara, lieliska; / Dančos cits ar citu smīda; Tiešām lieta praktiska!” (Cilinskis 1884: 4) Tālāk dzejnieks stāsta, ka uz šo vietu sanāk cilvēki no tuvienes un tālienes, kā arī tur tiek dažkārt uzvestas lugas.

Jonatāna biedrībā notiek ne vien izklaides, bet tur domā arī par jauno paaudzi un tās izglītošanu: “Ar’ priekš mazajiem tiek strādāts, / Tiem še skola atvērta.” (Cilinskis 1884: 5) Un tik tiešām 1881. gadā biedrībā atvēra pirmmācības brīvskolu strādnieku bērniem. (Caune 1998: 64) Tāpat Cilinskis raksta, ka “..priekš mirušiem ar’ gādāts, / Kad tos gulda kapsētā.” (Cilinskis 1884: 5) Tas parāda, ka šī biedrība domāja ne vien par strādniekiem, bet arī bērniem un veciem cilvēkiem un bija ļoti svarīgs atbalsts.

Tālāk Cilinskis biedrību aprakstā min vienu citu Pārdaugavā esošo biedrību, kas “Tepat arī tilta galā, / Kuplo “Slīperbiedrība.” / Tālāk Bauskas ceļa malā, – / Torņakalna – mundrībā.” (Cilinskis 1884: 5) Pēc šī dzejnieka dotā apraksta un vietas norādēm, kļūst skaidrs, ka Cilinskis runā par Torņakalna palīdzības biedrību, kas dibināta 1880. gadā. Kā raksta pedagogs un politiķis Roberts Bīlmanis (1880–1964), 1884. gadā biedrība pārceļas uz Bauskas ielu Nr. 6, kur darbojas arī skola. (Bīlmanis 1932: 649). Tas sakrīt arī ar Cilinska biedrības atrašanās vietas aprakstu. Cilinskis raksta: “Pēdējā no šīm ar gādā / Skolas ziņā, rūpīgi. / Gaišā garā viņa strādā, / Kā jau protams, veiksmīgi.” (Cilinskis 1884: 5)

Tomēr tās nav vienīgās biedrības Pārdaugavā, tāpēc Cilinskis mudina: “Un gar Daugavu tad iesi, / Bišu muižu sasniegsi. / (..) Bet tur pretī, sila malā, / “Daniels” sev teltis ceļ; / Mirstam’ kasi vēris vaļā, – / Jauku cerību sev smeļ.” (Cilinskis 1884: 6) Vēsturnieks Andris Caune norāda, ka Bišumuižā darbojušās vairākas biedrības. Viena no tām bija Bišumuižas palīdzības biedrība “Daniels”, kas dibināta 1880. gadā un kas izveidoja pašpalīdzības kasi. (Caune 1998: 140) To minējis arī Cilinskis, parādot reālo situāciju.

“Tad tik prom pa Kaļķielu; – / Še mēs redzam ļoti staltu / Ēku, celtu biedrībai. / “Uļej” sauc to, – krieviem kaltu, / Nevis kādai lepnībai.” (Cilinskis 1884: 6) Rīgā patiešām bija tāda krievu biedrība, kura tajā laikā apmetās tagadējā Mihaila Čehova Rīgas Krievu teātra ēkā. Šīs biedrības apraksts norāda arī uz krievu kultūras un tautības pārstāvju klātbūtni Rīgā.

“Tālāk, Stabu ielā nākot, / “Ziedoņbiedrīb” paceļas” (Cilinskis 1884: 7) – Cilinskis apraksta vēl vienu biedrību, norādīdams konkrētu ielu, uz kuras tā atrodas. Kriegsmana un Sengbuša korķu fabriku darbinieki 1882. gadā nodibināja palīdzības biedrību “Ziedonis”, bet tā kā tādu nosaukumu nav varēts pārtulkot krievu valodā, tad nosaukuši to par “Zieds”. (Bīlmanis 1932: 653) Dzejnieks raksta, ka biedrība ir kā pavasaris arī ziemas laikā, jo tur var patverties, kad pūš bargi vēji.

“Sarkandaugavā ir ēka / Celta jaukam “pavas’ram”.” (Cilinskis 1884: 11) Pavasara palīdzības biedrība dibināta 1872. gadā, to dibināja Sarkandaugavā dzīvojošie cilvēki. “Skatuve

ar' ir tai jauka / Īstā veidā krāsota” (Cilinskis 1884: 11) Arī šajā biedrībā tiek uzvestas un izrādītas teātra izrādes un koncerti, par ko liecina ierīkotā skatuve.

Biedrības pilsētā ir ļoti nozīmīgas, jo rosina un sekmē iedzīvotāju intereses, tur notiek daudz dažādu saviesīgu pasākumu un tiek sniegta palīdzība tiem, kam tāda nepieciešama.

Cirks. Tas pieminēts vienīgi abos dzejojumos par Rīgu.

Cilinskis cirku raksturojis šādi: “Ēsim nu tik tālāk droši / Garām cirkus mācelei, / Vakarā tur rāda koši, / Kā būs dancot ķēvelei.” (Cilinskis 1884: 7) Kļūst skaidrs, ka cirka izrādes notiek tikai vakarā pēc darba un tur tiek rādīti priekšnesumi ar dzīvniekiem.

“Cirkus, ak! Tur jātnieki / Jāj kā lieli skunstinieki: / Zirgiem skrejot pillā vējā, / Tādiem lēkāt, dancot spēja / Ir par zirgu virsām knaši, / Apkārt vēder' aplēkt aši” (Dinsbergs, Reinbergs 1975: 48) – arī Dinsbergs pieminējis tieši zirgus un trikus ar viņiem.

Blakus Vērmanes dārzam bijušas “dēļu būdas” jeb koka celtnes, kurās parasti iebraucēji no ārzemēm rādīja retus dzīvniekus un cirka izrādes. Arī ziņgē ir aprakstīti šie zvēri: “Tās sauc ļaudis skatīt zvērus, / Svešu zemju kazas, jērus, / Skaistus putnus, čūskas arī, / Par ko nobīties tu vari.” (Dinsbergs, Reinbergs 1975: 47) Šādā veidā pilsētnieki ieguvu plašāku skatījumu uz pasauli un uzzināja arī par citu valstu dzīvniekiem, kā arī tā bija viena no izklaides iespējām pilsētā.

Pilsētas topogrāfija. Gan J. Treiters, gan K. Cilinskis, gan E. Dinsbergs un M. Reinbergs centušies savos dzejas darbos pilsētas telpu lasītājam izklāstīt saprotami un secīgi, attēlojot reālo situāciju pilsētā un informējot par jaunumiem pilsētas telpā.

Treiters un abi ziņgē autori konkrētu pilsētas objektu aprakstu sāk ar pili un vecpilsētu, tad virzās uz citiem pilsētas rajoniem. Treiters izmanto debespušu norādes, piemēram, pēc baznīcas apskates, J. Treiters aicina apskatīt Valmieras austrumu daļu: “Apskatīsim rīta pusi, / Valmierai kur mums it klusi / Līgo lieli priežu sili / It kā jūra pretī zili.” (Treiters 1884: 6)

“Ēsim ar uz ziemeļpusi / Apstāsimies tur it klusi, / Apskatīsim tur tās mājas / Un tos, kas sper iekšā kājas” (Treiters 1884: 6) – Treiters vedina lasītāju tālāk apskatīt Valmieru, sadalot pilsētu debespusēs, bet tās centrs paliek pie pils un baznīcas, kā atskaites punkti.

Treiters turpina vest savu lasītāju pa Valmieru, mēģinot radīt saprotamu topogrāfiju: “Ēsim nu uz vakarpusi / Valmierai kur mums it klusi / Divi dārzi stādās priekšā, / Kas gan sēts būs viņos iekšā?” (Treiters 1884: 8) Virziena norādes dod lasītājam labāku sapratni par pilsētas uzbūvi un aprakstīto objektu atrašanās vietu.

“Skaties nu uz rīta pusi / Kapsētai kas stāv it klusi, / Tur var redzēt pāri mājas, / Spersim gar tām savas kājas.” (Treiters 1884: 10)

Pēc pilsētas tālāko vietu apskates Treiters saka: “Ēsim pilsētā nu iekšā.” (Treiters 1884: 14) Līdzīgi rakstījuši arī Dinsbergs ar Reinbergu par Rīgu. Darba autore uzskata, ka šis

apzīmējums norāda uz to, ka dzejnieks simboliski šķērso seno pilsētas nocietinājumu un var teikt, ka ir nonācis pilsētas pirmsākuma vietā, jo arī pirms tam Treiters aprakstījis visu Valmieru, tās perifēriju, tāpēc atgriežoties pie senās pilsētas mērogiem, var teikt, ka dzejnieks ieiet atkal pilsētā iekšā.

Visi šie pieminētie objekti ir svarīgas pilsētas tēla sastāvdaļas, kas visas kopā katram cilvēkam veido savu priekšstatu par pilsētu un tās vidi.

Pilsētas tēlā ir dzīva tautas apgaismības tradīcija, jo dzejnieki galvenokārt informē lasītāju par pilsētā notiekošajiem procesiem un tās uzbūvi. Tam vēl viens pierādījums ir apgaismotāja G. F. Stendera “Augstas gudrības grāmata”, kurā, aprakstot pilsētas, Stenders raksturojis pili, baznīcas, transporta iespējas, ūdeņus, kā arī kultūras un izglītības iestādes pilsētās.

### **3.2. Pilsēta kā dzejnieka emociju projekcija**

Pilsētu iespējams attēlot arī asociatīvā līmenī, kurā tiek pozicionētas, reflektētas dzejnieka emocijas un izjūtas. Asociatīvais tēls saistīts ar sentimentālisma virzienu, kas vērojams arī 19. gadsimta otrās puses latviešu dzejā.

Kā raksta literatūrzinātniece Janīna Kursīte, sentimentālisms veidojās kā klasicisma noliegums, kurā galvenais ir dzejnieka jūtu izpausme un to atklāsmē. Sentimentālisms galvenokārt balstījās uz Apgaismības filosofiju, kura spilgts piemērs parādās Garlība Merķeļa darbos, piemēram, “Senlību teika”, “Vanems Imanta” u.c. Šis virziens atdzīvina interesi par folkloru, kā to var redzēt arī G. Merķeļa darbos. Tomēr sentimentālistu darbos parādījās arī pagātnes “izskaistināšana”, bieži autori, lai aprakstītā pagātne izskatītos pārlicinošāka, pievienoja jaunus notikumus un nebijušus faktus. (Kursīte 1988: 32–33)

Arī sentimentālisms, tāpat kā klasicisms, balstās un binārajiem pretstatiem, tikai, kas klasicismā tika vērtēti pozitīvi, sentimentālismā – negatīvi un otrādi. Pozitīvi sentimentālismā tiek vērtēta daba (negatīvi – civilizācija), jūtas (negatīvi – prāts), laime (negatīvi – pienākums), brīvība (negatīvi – sekošana likumam), mežoni (negatīvi – modernais cilvēks), pagātne (negatīvi – tagadni), bērnu (negatīvi – pieaugušu cilvēku). (Kursīte 2002: 363)

Sentimentālisma virzienā cilvēks uztver pasauli ar jūtu palīdzību, kā arī liela nozīme ir arī dzīvei saskaņā ar harmonisko dabu. (Kursīte 2002: 363) Šajā gadījumā cilvēks dzejā jeb liriskais “es” uztver pilsētu ar jūtu palīdzību, bet šīs jūtas viņam palīdz izpaust vai raksturot dabas tēli.

Dzejnieka Edvarda Treimaņa dzejolī “Cēsis”, kas sarakstīts 1891. gadā, atklājas autora saikne ar Cēsīm, kur viņš pavadījis savu jaunību, bet dzejolis veltīts atmiņām par to laiku. Ieskatoties dzejnieka biogrāfijā, tiek secināts, ka E. Treimanis Cēsīs apmeklēja skolu, kā arī

vēlāk strādājis par maznozīmīgu ierēdni, tomēr vēlāk pārcēlies uz Rīgu, kur pavadījis lielāko dzīves daļu. (Knope 1992: 331)

Dzejoļa pirmais pants skan šādi: “Ir pusnakts. Es sēžu pilsdārzā / Un raugos gleznās, tik skaistās... / Viss mēneša gaismā vīzuļo / Un iemirdz un atspīd un laistas.” (Treimanis 1896: 44) Dzejnieks izvēlējis pilsētu tēlot punakts tumsā, mēness apspīdumā. Pēc M. Jašo teorijas šāds laika raksturojums atklāj pilsētas temperamentu. Tomēr šoreiz vairāk derētu R. Foka teorija par dažādiem skatījumiem uz pilsētu. Šis skatījums ir no paša dzejnieka, kas staigā par senajām dzīves takām un ir manāmas nostalgiskas pārdomas. Visticamāk par jaunības pirmajām mīlestības jūtām, jo tālāk trešajā pantā tiek atklāts, ka ir pavasara laiks – “Viss klusu. Tik ziedoņa vēsmas vien / Pa ozolu galotnēm čalo” (Treimanis 1896: 44). Pavasaris parasti tiek saistīts ar mīlestības uzplaukšanas laiku, kad cilvēku jūtas, tāpat kā visi augi, mostas un raisās pēc ziemas ar jaunu enerģiju. Tomēr, kādas izjūtas, rakstot šo dzejoli, ir dzejniekam pašlaik, parāda nākamās rindas: “Un strūklu akas pilieni / Kā asaras akmeņus skalo.” (Treimanis 1896: 44) Tās ir skumjas, sāpīgas atmiņas, jo ūdens pilienus dzejnieks salīdzina ar asarām. Dažādas vietas Cēsīs dzejniekam ir kā zīmes, kas glabā atmiņas par pagājušo laiku, viņš vairs tās nesaskata kā agrāk. “Es sēžu, raugos un domāju / Un senās jaunības ainas, / Tik mīļas, dārgas un svinīgas, / Man atmiņā mostas un mainās!” (Treimanis 1896: 44) Pilsētas novērotāja, kas šajā gadījumā ir pats dzejnieks, skatījums uz pilsētu ir caur atmiņu un izjūtu prizmu. Piemēram, uz kapsētu: “Es esmu klusajā kapsētā... / Vaj dienas uz turieni gāju / Pie kapa kopas... Un pirmoreiz / Tur dzejot es mēģināju.” (Treimanis 1896: 45) Tā dzejnieks apraksta vairākas vietas, kas senāk bijušas nozīmīgas: “Es esmu – – – biedrībā... / Tur mācījos mīlēt un nīdēt, / Jo zaimots tur tapa dažs censonis, / Bet liekuļi zināja spīdēt.” (Treimanis 1896: 45) Pēc vairāku gadu prombūtnes dzejnieka pilsētas tēlu un tā lasījumu ietekmē izjūtas un atmiņas, kas atgriežas esot vai skatoties uz vietām, kur kaut kas ir bijis un noticis. Viņš neapraksta, kā izskatās pilsdārzs, ne kapsēta, ne biedrība, jo viņa Cēsu pilsētas tēls ir veidots no emocijām, ko tikai veicina pilsētas tēla materiālais slānis. To atzīst arī pats dzejnieks dzejoļa pēdējā pantā: “Jā, simtām jaunības ainu man / Laiks nav iz atmiņas dzēsis. – / Ai, jaukais jaunības ziedonis! / Ai, manās dārgajās Cēsīs!” (Treimanis 1896: 45) Šajā dzejolī nozīme ir izvēlētajam diennakts un gadalaikam. Dzejoļa sākumā tiek norādīts, ka ir pusnakts, kas gan var nozīmēt, ka dzejoļa liriskais “es” saprot, ka šis posms viņa dzīvē ir noslēdzies, ir tikai mēness gaisma, kam varētu piešķirt sievišķīgu nozīmi, jo tajā apkārtnē “iemirdz un atspīd un laistas” (Treimanis 1896: 44), kas varētu nozīmēt atmiņas par mīļoto sievieti, kas saistās ar šo vietu. Kā arī dzejoļa autors divreiz piemin ziedoni jeb pavasari, kas gan saistīts ar mīlestības uzplaukumu, gan arī ar jaunības dienām, ja simboliski cilvēka mūžu sadalām četros gadalaikos, kur pavasaris ir cilvēka

jaunība, bet ziema ir sirmās vecumdienas. Cēsis E. Treimanim nav vienkārši pilsēta, bet šīs pilsētas tēls viņam saistās ar atmiņām par piedzīvoto jaunības laikā.

Arī dzejnieka Teodora Zeiferta krājumā, kurā iekļauts šis dzejolis “Vārpu Vaiņags: Rīgas Latviešu biedrībai uz 25-gadu pastāvēšanas svētkiem 10. novembra d. 1893. g.” saskatāms sentimentāls skatījums uz Rīgas Latviešu biedrības namu, ko viņš salīdzina ar kuģi: “.. te viens, te otrs trauc / Uz namu, plivinošā rotā tērtu; / It kā uz kuģi trauc, pie piekrastes / Kas nolaiž buru, tur netālu vērptu, / Un izmet enkuri.” (Zeiferts 1893: 3)

Šo kuģi viņš turpina aprakstīt tēlaini: “No bangu jūras, kas gan klintis lauž, / Gan zemēm, kara pulkiem virsū klājas / Ar aukstu nāves spēku; tomēr tas / Še sveiks un vesels.” (Zeiferts 1893: 3) Zeiferts poētiski apraksta 25 aizvadītos biedrības pastāvēšanas gadus, kuros bijušas dažādas problēmas, cēlumi un kritumi, pat pastāvēšanas apdraudējumi, tomēr biedrība ir spējusi tikt tam visam veiksmīgi pāri un nu var svinēt 25. gadadienu.

Zeiferts aprakstījis arī biedrības nama iekštelpas: “Un iekšā viss tik greznā klusumā / Mirdz katram ienācējam viesim pretī, / Ka tas ceļ kāju it kā baznīcā.” (Zeiferts 1893: 3) Arī šeit parādās izskaistināts skatījums, pat tāds salīdzinājums kā ar baznīcu.

Zeiferts dzejolī attēlojis arī nama celšanu: “tur bārenīte / Ir izsūtījusi strādniekus, lai spītē / tie negaisiem, rok zemi, cērt un tēš.” (Zeiferts 1893: 4) Bārenīte kā maizi strādniekiem norāda smiltis, bet, ja tie grib dzert, rāda uz Daugavu, kas plata kļuvusi no viņas asarām. Šķiet, ka Zeiferts centies tēlaini atainot sūro latviešu tautas likteni, kurai pašai vienmēr ir bijis ļoti daudz un līdz nespēkam jāstrādā un jāupurējas, lai spētu izdzīvot un kaut ko iegūt.

Zeiferts turpina šo poētisko aprakstu: “Tie gaismas namu cēla.” (Zeiferts 1893: 5) Viņš parāda, ka šie nama cēlāji, kas visdrīzāk ir jaunlatvieši, kopā ar namu ir radījuši cerības tautā, viņi radījuši vietu, kur dzimt un attīstīties idejām, kas sekmētu latviešu kultūras un tautas izaugsmi un izglītošanu. Bet tas ir nācis ļoti grūti, jo dzejnieks vēlreiz atkārtoti par vētrām, ko biedrība ir pārcietusi: “Uz šo namu vētras virsū pūta / Ar katris gads; un tomēr tas līdz šim, / Pa laika vilni traukdams, gaismu pletis.” (Zeiferts 1893: 5) Lai vai kādas nelaimes ir bijušas, tomēr biedrībai ir izdevies iznest un izplatīt šo gaismu jeb cerības un izglītību tautā.

Sentimentālas iezīmes manāmas arī Dziesmu svētku apdziedāšanā.

“Daugav’s krastā vecā Rīgā, / Dziesmu karogs plevinās! / Tautas dēli, zeltenītes, / Tautas svētkos pulcējās.” (Dannbergis 1880: 9) Dzejnieks J. Dannbergis sacerējis šo dzejoli par godu II vispārīgiem latviešu dziedāšanas svētkiem (tolaik tāds bija Dziesmu svētku oficiālais nosaukums) Rīgā 1880. gada 16. jūnijā, kā rakstīts pirms šī dzejoļa. Šie svētki norisinājās no 17. līdz 20. jūnijam, un tos rīkoja Rīgas Latviešu biedrība. Rīga ir arī vieta, kur pulcējas kopā tik daudz koristu, un viņi “Tautas dziesmas dziedādami, / Vaiņadzīņus darina; / Savu tautu cienīdami, / Tautas godu dimdina.” (Dannbergis 1880: 9) No šiem aprakstiem redzama latviešu

tautas folkloras izcelšana. Tas sakrīt ar tautas atmodas laikmetu, kur dzeja balstīta folkloras tradīcijā, dara latviskāku.

Arī dzejnieks Jēkabs Lautenbahs apdziedājis Otros vispārīgos latviešu dziesmu svētkus: “Latvju tauta, dziedātāja, / Sveika! Rīgā lepnajā, / Sveika! dziesmu svētku mājā, / Sveika! Rīgā dimdošā!” (Lautenbahs-Jūsmiņš 1889: 5) Viņš sveicina visus, kas ieradušies Rīgā. “Dziedātāji, dziedātājās, / Sveiki! Daugavmalīnā, / (..) / Sveiki svētku līksmībā!” (Lautenbahs-Jūsmiņš 1889: 5) Viņš norāda uz Rīgas atrašanās vietu – Daugavmalā. Rīga jau izsenis ir kļuvusi par vietu, kur saplūst visiem koristiem Dziesmu svētkos, kas arī ir viena daļa no pilsētas tēla.

Dziesmu svētki ir ļoti nozīmīgs notikums visiem latviešiem, tas kopā vieno daudzus dziedātājus, kam svarīga ir tautas kultūra. Šādi notikumi sekmēja latviešu pašapziņas un kultūras līmeņa celšanos, palielināja ticību izaugsmes iespējām.

## SECINĀJUMI

1. 19. gadsimta otrajā pusē pilsētu nozīme aizvien vairāk palielinājās, uz to norāda augošie urbanizācijas un industrializācijas statistikas dati, mainījās arī pilsētu vizuālais tēls un tautību sastāvs.
2. Pilsētas tēlā nozīmīga sastāvdaļa ir pilsētplānošanas un arhitektūras objektiem, kas saista un sakārto pilsētas telpu ar ceļiem, rajoniem. Pilsētā esošie orientieri, kā, piemēram, baznīcu torņi, palīdz orientēties pilsētas telpā.
3. Pilsētas tēla izpētē svarīgs ir arī skatpunkts, jo pilsētā esošie elementi var mainīties gan atkarībā no skatu punkta, gan zīmju uztveres var mainīties atkarībā no novērotāja emocionālā stāvokļa.
4. Pilsētu var skatīt gan kā reālu, gan kā asociatīvu un iedomu tēlu, pirmajā gadījumā reālais pilsētas tēls kļūst par laikmeta atspoguļotāju un informē par pilsētā notiekošajām pārmaiņām un dzīves situāciju, otrajā gadījumā pilsēta ir fons, kas raisa izjūtas, kas saistītas ar dažādiem pilsētā esošiem objektiem un vietām.
5. Semiotika pilsētu analīzē gan kā telpu, gan kā tekstu, aptverot pilsētas daudzējādību, tomēr 19. gadsimta latviešu dzejā tēlotājā pilsētā verbālas zīmes sastopamas ļoti reti, tādēļ semiotiskā analīzē dominē pilsētas kā telpas raksturojums.
6. Pilsētas tēlā galvenokārt atainoti materiāli objekti, kas sevī ietver informatīvo funkciju un pilsētniekiem atgādina vēsturiskus notikumus un laikus.
7. Pilsētas tēlā parādās jaunas tehnoloģijas un laikmeta tendences, kas 19. gadsimta otrajā pusē, piemēram, bija dzelzceļš.
8. Pilsētas tēlā ļoti nozīmīga loma ir tādām dabas vērtībām kā upe un jūra, kas pilsētas tēlu padara stabilu, kā arī šīs ūdenstilpes ir gan ģeogrāfisks atskaites punkts, gan transporta un preču ceļš, kas sekmē pilsētu ekonomiku un izaugsmi.
9. Pilsēta dzejā var kļūt arī par asociatīvo tēlu, pilsētas vide un konkrēti objekti reflektē dzejnieka emocijas vai izraisa atmiņas, pašai pilsētai kļūstot par fonu. Šis tēls latviešu 19. gs. 2. puses dzejā galvenokārt saistās ar sentimentālismu un atskaņām no tautiskā atmodas laika.
10. Analizētajos dzejoļos atklātas pilsētas tēla divējādās iezīmes 19. gs. 2. puses latviešu literatūrā, kas galvenokārt ir saistīts ar informanta funkciju, kā arī noder kā dzejnieka emociju projekcija. Darba gaitā secināts, ka šo pētījumu būtu interesanti turpināt, aplūkojot arī 19. gadsimta 2. pusē izdotos prozas darbus pilsētas tēla kontekstā.

# AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

## Avoti

1. **Austriņš, P.** [1881]. *Jokotājs: skati, kuplejas, dziesmiņas un runas priekš humoristiskiem vakariem*. Cēsis: P. Liepiņš.
2. **Cilinskis, K.** [1884]. *Tagadējā Rīga ar savām latviešu biedrībām un dažādas siržu skaņas*. Rīga: M. Jakobsons.
3. **Dannbergis, J.** (1880). *Dzejnieka kokle: (oriģināl-dzejas)*. Rīga: Pūcišu Ģederta un biedra apg.
4. **Dinsbergs, E., Reinbergs M.** (1975). *Rīga jeb ziņģe par Rīgu un viņas dzīvi*. Rīga: Liesma.
5. **Kalniņš, E.** (1881). *Jūrnieka dziesmu galds*. Rīga: Brāļi Buši.
6. **Lautenbahs-Jūsmiņš, J.** (1889). *Līga*. 2. daļa. Rīga, Tērbata: Schnakenburgs.
7. **Schönberg, E. F.** (1871). *Jauna kabatas ziņģu grāmatiņa*. Liepāja: G.D. Meyers.
8. **Treimanis, E.** (1896). *Sāpēs un smaidos*. Dzejoļi. Pirmais krājums. Rīga: Pūcišu Ģederts.
9. **Treiters, J.** (1884). *Dziesma par Valmieru*. Cēsis: J. Misiņa apgādībā.
10. **Zeiferts, T.** (1893). *Vārpu Vaiņags: Rīgas Latviešu biedrībai uz 25-gadu pastāvēšanas svētkiem 10. novembra d. 1893. g.* Rīga: [b.i.].

## Literatūra

1. **Agejevs, V.** (2005). *Semiotika*. Rīga: Jumava.
2. **Al-Hage, S.** (2016). *The Language of The City: Urban Semiotics* [tiešsaiste]. [sk. 29.04.2018.] Pieejams: <https://mycityspot.wordpress.com/2016/10/06/the-language-of-the-city-urban-semiotics/>
3. **Bilmanis, R.** (1932). Strādnieku organizāciju kultūras darbs Rīgā. No: Līventāls, T., Sadovska, V. (red.). *Rīga kā Latvijas galvas pilsēta: rakstu krājums Latvijas republikas 10 gadu pastāvēšanas atcerei*. Rīga: Rīgas pilsētas valde, 645.–666. lpp.
4. **Briedis, R.** (1992). Šēnbergs Ernests Ferdinands. No: Hausmanis, V. (atb. red.). *Latviešu rakstniecība biogrāfijās*. Rīga: Latvijas enciklopēdija, 319. lpp.
5. **Caune, A.** (1998). *Rīgas Pārdaugava pirms 100 gadiem*. Rīga: Zinātne.
6. **Fauque, R.** (1986). For a New Semiological Approach to The City. In: Gottdiener, M., Lagopoulos, Ph. A. (eds). (1986). *The City and the Sign: An Introduction to Urban Semiotics*. New York: Columbia University Press, p. 137–159.

7. **Gottdiener, M., Lagopoulos, Ph. A.** (eds). (1986). *The City and the Sign: An Introduction to Urban Semiotics*. New York: Columbia University Press.
8. **Grīnvalds, M.** (2004). *Cēsis*. Rīga: Jumava.
9. **Iltneris, A., Placēns, U.** (atb. red.) (1999). *Latvijas pilsētas: enciklopēdija*. Rīga: Preses nams.
10. **Jaššo, M.** (2012). *The City as a Personality and Its Projection in Urban Semiotics* [tiešsaiste]. [sk. 28.04.2018.] Pieejams: <http://archiwum.autoportret.pl/wp-content/uploads/2012/03/13.-Jasso.pdf>
11. **Kalnačs, J.** (2005). Baznīcas un mācītāji. No: Bruģis, D. (red.). *Valmiera domā un rada*. Valmiera: Valmieras pilsētas dome: Valmieras novadpētniecības muzejs, 27.–31. lpp.
12. **Kalniņa, U.** (2017). *Pilsētas telpa Ernesta Dinsberga, Mārča Reinberga darbā “Rīga jeb ziņģe par Rīgu un viņas dzīvi”*. Semestra darbs. Manuskripts. Rīga: Latvijas Universitāte.
13. **Karulis, K.** (2001). *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. Rīga: Avots.
14. **Kazuša, I.** [2008]. *Valmiera*. Rīga: Jumava.
15. **Kārklīna, K.** (2014). *Pilsētas semantika jaunākās paaudzes latviešu dzejā*. Bakalaura darbs. Manuskripts. Rīga: Latvijas Universitāte.
16. **Knope, E.** (1992). Treimanis Edvards. No: Hausmanis, V. (atb. red.). *Latviešu rakstniecība biogrāfijās*. Rīga: Latvijas enciklopēdija, 330.–331. lpp.
17. **Kursīte, J.** (2002). *Dzejas vārdnīca*. Rīga: Zinātne.
18. **Kursīte, J.** (1988). Attieksme pret tautas dzeju Latvijā 17.–19. gs. literatūrā. No: *Laikazīmes dzejā*. Rīga: Liesma, 28.–40. lpp.
19. **Lukss, M.** [2004]. Vāciešu Rīga. No: Volfarte, K. (red.). *Katram bija sava Rīga: daudznacionālas pilsētas portrets no 1857. līdz 1914. gadam*. Rīga: AGB, 71.–112. lpp.
20. **Lynch, K.** (1960). The City Image and Its Elements. In: *The Image of The City*. Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press, p. 46–90.
21. **Mieriņa, A.** (2000). Pilsētas. No: Bērziņš, J. (atb. red.). *Latvija 19. gadsimtā: vēstures apceres*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 130.–156. lpp.
22. **Rasa, I.** (2008). Kultūras biedrību dibināšana un darbība. No: *Latviešu sabiedrības kultūrvēstures (1800–1991)*. Rīga: RaKa, 32.–50. lpp.
23. **Silakaktiņš, G.** (2002). *Liepāja*. Rīga: Jumava.
24. **Skujiņa, V.** (sast.) (2007). *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Valsts valodas aģentūra.
25. **Šuvajevs, I.** (sast.) (1993). *Kultūra. Teksts. Zīme*. Filosofisku rakstu krājums. Rīga: Elpa.

26. **Švābe, A.** (1958). Pilsētas, tirdzniecība un rūpniecība. No: *Latvijas vēsture 1800–1914*. [Stokholma]: Daugava, 243.–266. lpp.
27. **Švābe, A.** (1958). Industrializācija un urbanizācija. No: *Latvijas vēsture 1800–1914*. [Stokholma]: Daugava, 537.–575. lpp.
28. **Teters, D.** (2004). Pilsētas semiotika. Telpa. No: *Kultūras krustpunkti*. Latvijas Kultūras akadēmijas zinātnisko rakstu krājums. 1. laidziens. Rīga: Mantojums, 91.–115. lpp.
29. **Uspenskis, B.** (1993). Par Tartu–Maskavas semiotikas skolas ģenēzes problēmu. No: Šuvajevs, I. (sast.). *Kultūra. Teksts. Zīme*. Filosofisku rakstu krājums. Rīga: Elpa, 5.–14. lpp.
30. **Vasiljeva, E.** (2013). Semiotika. No: Kalniņa, I. E., Vērdiņš, K. (sast.). *Mūsdienu literatūras teorijas*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 151.–174. lpp.
31. **Vīlistere, I.** (2005). Valmieras pils. No: Bruģis, D. (red.). *Valmiera domā un rada*. Valmiera: Valmieras pilsētas dome: Valmieras novadpētniecības muzejs, 10. lpp.
32. **Zilgalvis, J.** (2002). *Mācītājmuižas Latvijā: arhitektūra un kultūrvēsturiskās norises*. Rīga: Elpa.
33. **Zilgalvis, J.** (2000). Rīgas viduslaiku pils. No: *Latvijas pārles: kultūrvēsturisks ceļvedis pa 40 skaistākajām Latvijas pilīm un muižām*. Rīga: AGB, 204.–209. lpp.
34. **Zīriņa, I.** (2015). *Dzimis Gaujas krastā* [tiešsaiste]. [sk. 03.05.2018.] Pieejams: [www.eliesma.lv/dzimis-gaujas-krasta](http://www.eliesma.lv/dzimis-gaujas-krasta)
35. **Лотман, Ю. М.** (1984). Символика Петербурга и проблемы семиотики города. Из: (авт. кол.) *Семиотика города и городской культуры. Петербург*. Tartu: Тартуский государственный университет.